The Byelorussian Times

ЧАС
Двумоўны беларускі часапіс у З.Ш.А.

No.21–22, Vol.4, USPS 345–170 September–November 1979 9-06 Parsons Blvd., Flushing, N.Y.11357 Price $1.00

The Origins of the Ruling Dynasty of the Grand Duchy of Litva/Byelorussia

The origins of the ruling dynasty of the Grand Duchy of Litva is a subject rarely discussed by Byelorussia's neighbors, Poland and Russia, because a true presentation of this matter would dispel their falsified propoganda that Byelorussian lands were "conquered by the Lithuanian Kings and held captive from the 13-th to the 18-th centuries." By Lithuania they mean the Baltic tribe of Zhamoyc.

In this issue the *Byelorussian Times* publishes, in Byelorussian, an article on this subject by L. Halak. According to Mr. Halak there are three possibilities to consider in discussing the origins of the ruling dynasty of the Grand Duchy of Litva: (1) Slavic origin, (2) Baltic origin and (3) Scandinavian origin due to the great Scandinavian expansion from the 7th to the 9th centuries.

Firstly, there is no evidence for the Slavic origin of the dynasty. Secondly, the dynasty could not have been of the Baltic origin either for two reasons: (a) it is impossible to reconcile the names of the Litvanian Kings with the Baltic languages (it is far easier to deduce them from Slavic languages if one so chooses) and (b) the Balts never were a strong, much less a ruling group. All Byelorussian ethnographic territory was at one time populated by Balts. The fact that Balts represent a substrata of the Byelorussian nation is admitted even by the Soviets in publications not intended for wide circulation. The original Balts occupying the present-day Byelorussian territory were in part destroyed by the Slavs, many were assimulated and the rest were driven to the shores of the Baltic Sea. Clearly these Baltic remnants were in no position to reverse the historical process and create a ruling dynasty of their own in Litva.

Thirdly, Mr. Halak goes to great lengths to show that, on the basis of linguistic, archeological and historical evidence the ruling dynasty of Litva was of Scandinavian origin. He states categorically that "**the Litvanian Kings of the Grand Duchy of Litva and of the time preceeding the formation of the Grand Duchy, ethnicly had nothing in common with the Baltic tribe of Zhamoyc which today calls itself 'Lithuania' or with any other Baltic group, but were of Scandinavian origin.**" The article by Mr. Halak appears on pages 6–10.

A more detailed summary of the article will be printed in English at a later date.

King Olheard (Альгерд)

King Skirgajla (Скіргайла)

450-th ANNIVERSARY OF THE 'LITOUSKI STATUT'
One of Europe's major legal codes

September 29, 1979, denotes the 450–th anniversary of the enactment in Byelorussia/Litva of one of Europe's first legal codes, the **Litouski Statut.** The 1529 Code and its two subsequent editions in 1566 and 1588 were written in Byelorussian, the official state language of the Grand Duchy of Litva, to meet the rapidly expanding administrative, economic and social needs of Byelorussia/Litva, one of the principal powers in Eastern Europe.

The compilation of the Duchy's many civil and criminal laws into one orderly Code, similar in principle and scope to **Corpus Juris Civilis**, represented one of the first major European Codes in the millenium following Rome's decline, and the **Litouski Statut** became a model for emulation by many European states until the appearance of the **Code Napoléon** in 1804. In fact, the **Litouski Statut** continued to be used in Byelorussia/Litva until 1840.

Commemorative articles on the Litouski Statut will be published in subsequent issues of the "Byelorussian Times" in both Byelorussian and English.

Sakharov Hearings reduced to insignificance

At the time when millions suffer in the USSR and whole nations face extermination the International Sakharov Hearings concern themselves solely with the fate of individuals.

On the day of Alexander Solzhenytsyn's exile from the Soviet Union, February 14, 1974, a group of Soviet dissidents, led by Andrey Sakharov, issued an appeal to the West. The dissidents implored the West to convene a tribunal to study the status of human rights in the Soviet Union and Eastern Europe. In the fall of 1975 the first of the International Hearings took place in Copenhagen, the Second in Rome in 1977, and the third in Washington from September 26 to 29, 1979, under the aegis of the AFL-CIO (a federation of American labor unions).

At the third International Sakharov Hearings in Washington, some fifty persons recited their experiences in the Soviet prison camps, jails and psychiatric institutions. It was strictly an account of personal experiences and nothing was said of Soviet violations of the political rights of the enslaved nations.

Most political analysts concede that the first prerequisite for human rights in a nation is the establishment of its right to self-determination, sovereignty and a freely elected government. The discussion of individual human rights without the discussion of political rights of nations, represents a confusion of reality and will not lead to the advancement of individual rights.

It is important to keep one's priorities in proper perspective. While we sympathize with the fate of Soviet dissidents as a brave and courageous group, we must remember that their number is exceedingly small and insignificant compared to the plight of nations and their millions of inhabitants enslaved by Moscow which must endure russification, denationalization, destruction of their national cultures and dispersion of whole populations.

In support of our charge against the International Sakharov Hearings, we submit that these Hearings had refused even to consider the discussion of Moscow's violations of national rights of the enslaved nations. A formal request for such discussions had been made by the Captive Nations organizations, but was turned down.

A letter of protest was sent to the International Sakharov Hearings about this matter stating in part:

"Clearly the International Sakharov Hearing is indifferent to thr situation of the non-Russians in the USSR, and it does not wish to consider the problems of the violations of the rights of non-Russian nations and the crimes committed in relation to these nations.

"The International Sakharov Hearing conducts itself as an assemblage of Russian chauvinists trying to prevent consideration of the rights to self-determination, and it covers itself by the alleged defense of human rights. But if one takes away the right to the absence of discrimination in the sphere of lan-

(continued on page 3)

SOVIET FALSIFICATION OF BYELORUSSIAN HISTORY

(Continued from p.2, No.20)

UNIFICATION OF BYELORUSSIAN LANDS

The unification of Byelorussian lands in the 13-th and 14-th centuries into one state, the Grand Duchy of Litva, occurred primarily on a voluntary basis with only occasional resistance from the local rulers. Unification resulted from the realization by all Byelorussian tribes of their common heritage and national solidarity, common administrative practices and customs. In addition, the political reality of that time required unification and collective action to repulse the enemies pressing from all directions. From the south the Tatar armies were marching, bringing with them destruction and slavery. In the 14-th century the young Polish kingdom began to apply pressure on Byelorussian lands from the west. In the east there was the Muscovite menace and on the northern frontier the threat of the Teutonic Knights. In other words, the statement by the authors of the 'History of the BSSR' that 'Lithuanian (in the sense of the Lithuanian Soviet Socialist Republic) feudal lords conquered Byelorussian lands is a complete misrepresentation – nothing but a Russian imperial version of Byelorussian history.

UNION OF 1569

Contrary to the statements by the authors of the 'History of the BSSR', the Grand Duchy of Litva did not lose her independence upon the acceptance of the so-called union with Poland of 1569. In 1569 the Great Congress of Litva was replaced by the Chief Congress of Litva, but performed essentially the same functions as its predecessor. The delegates to the Chief Congress were elected from the various regions of Litva and all of the Chief Congress' actions concerning Litva were binding on the delegates to the common congress with Poland. Contrary to the assertion by the authors of the 'History of the BSSR', the laws concerning Polish and other aliens in Litva were not changed by the 'union'. In Litva, these laws prohibited all aliens (including Polish aliens) from owning property, holding civil service posts or ecclesiastical positions. In the 16-th century, after the legal profession proliferated in the Grand Duchy of Litva, all aliens, including Polish nationals, were excluded from the bar.

It is true that appointments to high offices and grants of trusteeship over state lands were made in the name of the king. Likewise all laws and enactments of national character were issued in the name of the king (the Grand Duke) as it presently is done in England. However, the king was not a despot like the Muscovite rulers, for he was bound by the law and executed it as enacted by the Byelorussian Congress. The king only represented the state in his corporate capacity.

OTHER SOVIET MISREPRESENTATIONS

The authors of the 'History of the BSSR' assert that 'Byelorussian, Ukrainian and Russian armies were the principal forces in the battle at Grunewald in 1410 against the Teutonic Knights'. In the next paragraph of the book, according to the Russian imperial custom, the Byelorussian and Ukrainian forces are lumped together under the name of 'Russians'. The fact is that at the battle of Grunewald there was not a single Russian soldier present, just as there was no Russian territory within the Grand Duchy of Litva. It may be added that at no time in history did the Russians help Byelorussia/Litva in her military campaigns.

The authors of the 'History of the BSSR, further write that the 'regions of Suzdal, Novgorog and Smalensk became known as 'Great Russia' and western Russian lands as 'White Russia'. The fact is that the Smalensk region was never called 'Great Russia' or any kind of Russia, which is conceded by all Russian historians who respect truth and scholarship. Before the unification of Byelorussian lands, the Smalensk region was called by the name of the Byelorussian tribe residing there, Kryvichy, or simply as the Smalensk region. At the time of the existence of the Grand Duchy of Litva and later, almost up to the present time, Smalensk was part of Litva and was called Litva as were all of the other Byelorussian lands.

THE LANGUAGE IN LITVA

The authors of the 'History of the BSSR' write that 'in Litva the operational language of the government was called Russian' and that 'this language encompassed elements of all three eastern Slavic languages but primarily contained Byelorussian characteristics.' Such a three-language Esperanto never existed in Litva; only now do the Communists create this Esperanto from the Byelorussian and Russian languages. The Byelorussian language itself dates back to at least the sixth century, and by the 15-th century an extensive literary heritage had been developed. The official language of the government in Litva was the ordinary Byelorussian literary language of that time and it contained no influences at all from the Russian language.

It should be noted, however, that even though the national name of the Byelorussian people was Litva, they called their language 'Ruskaia' whereas non-Byelorussians called this language Litvanian. The Muscovites had always called it Litvanian and only began referring to it as 'Byelorussian' in the 17-th century. The reason for referring to the Byelorussian language as 'Ruskaia' resulted from the fact that Christianity came to Byelorussia primarily from Kiev which at that time was known as 'Rus' (Russia). Christianity brought the Cyrillic alphabet and later books, written in this alphabet were referred to as 'Russian books'. Later any writing in the Cyrillic alphabet was called 'Russian' (occasionally Greek) irrespective of the language which was used. At first these books were written in the Church-Slavonic language and later in the Byelorussian language. But the name 'Russian books' and 'Russian language' remained. This 'Russian' language had nothing in common with the existence of the Muscovite state or its language – it is merely a name associated with the origins of Christianity in Eastern Europe. At that time the terms 'Muscovite state' and 'Russia' had no relationship and, in fact, had opposite meanings. The term Russia (Rus) was a name for what we know today as the Ukraine.

In Byelorussia the situation with respect to the name of the language was similar to that of Rome, where the language was Latin, or Spain where the language was Castillian, or America where the language is English. Thus Dr. Francisak Skaryna, the publisher of the Byelorussian Bible in 1517, and other writers of the early Byelorussian literary period, understood 'Russian language' to mean the purely Byelorussian language. They did not even consider the Muscovites (the present-day Russians) and their language.

GEOGRAPHICAL NAMES

The authors of the 'History of the BSSR' write that the 'cultural and linguistic ties of all Eastern European lands is conclusively confirmed by the widespread use of similar geographical names, such as Navahradak, Turau, Haradok, Kniazhyca, Sula, Uzmen, Lukoml, and others.' This propoganda is directed at people who are not acquainted with languages. Byelorussian geographical names are similar to those in Russia and Ukraine to the same degree that they are similar to those in other Slavic-language nations. In the same way, Germanic names are spread among those nations using languages of Germanic origin.

(continued on page 5)

CAPTIVE NATIONS WEEK RALLY CALLS FOR THE DISMEMBERMENT OF THE USSR – THE ONLY REMAINING EMPIRE

Demonstrators at the Captive Nations Week rally on Liberty Island in New York on July 22, 1979, with the Statue of Liberty in the background. The flags are of the captive nations and include the Byelorussian flag on the left and American flag on the right. Standing in front of the flags, from left to right, are: (1) Dr. Valentyna Kalynyk, President of the 'Americans to Free Captive Nations', the sponsor of the rally, (2) Josef Plonski chairman of the Polish-American Congress and (3) Dr. V. Mykula, master of ceremonies.

The participants at the rally demanded: (1) the release of all political prisoners from Soviet prisons, labor camps and psychiatric institutions including three Byelorussians – Mikhal Kukabaka, Zhelennikou and Buzinnikou; (2) full independence for the captive nations including Albania, Armenia, Azerbaijan, Bulgaria, Byelorussia, China, Crimean Tartars, Cossackia, Croatia, Cuba, Czechia, Estonia, East Germany, Georgia, Hungary, Idel Ural, Latvia, Moldavia, Mongolia, North Caucasus, North Korea, Vietnam, Poland, Rumania, Serbia, Slovakia, Slovenia, Tibet, Turkestan, Ukraina, Laos, Cambodia, Zhamoyc(Soviet Lithuania) and others; and (3) dismemberment of the USSR, the last empire still existing in the world.

N.R.H.G. Resolutions

The *Byelorussian Times* presents below the majority of the foreign policy resolutions adopted by the National Republican Heritage Groups Council at its convention on May 18–20, 1979, in Washington, D.C. These resolutions represent a wide range of topics of interest to our readers:

This, the Ninth Convention of the Council, notes that the year 1979 represents the 61st anniversary of declaration of FREE REPUBLICS in Armenia, Azerbaijan, Poland, Byelorussia, Cossakia (and its contingulty), Georgia, North Caucasus, Ukraine, Estonia, Latvia, Albania, Bulgaria, Serbia-Croatia-Slovenia in present Yugoslavia, and Hungary which, along with the Republic of Idel-Ural, freed in 1917, the Democratic Republic of the Far East, Rumania, Turkmenstan, Mongolia, Mainland China, Tibet, North Korea, Vietnam, Cambodia, Laos, East Germany, Cuba and Czechoslovakia are in our day either outright captives of the Soviet Union or are members of the Soviet or Communist world. This Council asks that the National Committee of the Republican party instruct all elected Republican legislators to remind the American public and Administration of the de facto and de jure claims of these nations to a return of their sovereignty and independence. We point out that American efforts to reinstitute human rights behind the Communist curtains, although heartening, are proving to be almost unproductive since the first postulate to the establishment of human rights in a nation is the establishment of its political right to self-determination, sovereignty and native, freely elected self-government

On the matter of Helsinki accords and the Public Groups to Promote Observance of the Helsinki Agreement: Members of this Council note with pride the existence among all the peoples of the USSR and Eastern and Central Europe of "Helsinki Watch Groups" who have courageously made it their mission to observe the Soviet's compliance with the Accord's stipulations. An analysis of the findings of the various watch groups in the various "Republics" which have found their way to the free world brings to light these common violations of the Helsinki Accords: a) There has been no relaxation of treatment of political prisoners sentenced for their beliefs and activities. b) Radio broadcasts from abroad continue to be jammed. Publications from abroad continue to be interdicted; "suspect" materials produced within the Soviet Union are either burned or confiscated, Soviet citizens seeking to leave the empire are being harassed; c) The elemental rights of the various peoples of the USSR are being grossly violated. One group reports "The various non-Russian peoples stand today in greater danger than perhaps ever before of losing their national identity through assimilation and russification which continues to be the principal domestic policy of the Kremlin's overlords." d) Ancient customs and languages are being distorted and stand on the verge of destruction. Russian language schools are emphasized at the expense of native educational institutions. Russian continues to be the official means of communication. We call on our Republican legislators to urge the U.S. government to call all violations of the accords to the attention of the officers of the USSR and other signers of the accords, and demand that the Kremlin not only observe its international obligations subscribed to at Helsinki, but recognize the legality of Watch Groups within the USSR and its satellites. We ask that the administration not grant the "most favored nation" status to any nation which violates the human rights provisions of the accords. In reality, the most significant violation of the spirit and purpose of Helsinki stands in the nature of the imperial system of the USSR, which is a classic example of colonialism, where a minority power imposes its will on a majority and thus keeps itself in power, as all empires in history have done, through force, dissimulation, terror an innuendo. We hail the recent action taken by the U.S. Congressional members of the Commission on Security and Cooperation in Europe in nominating the Watch Groups in Moscow, Ukraine, Georgia and Armenia for the 1979 Nobel Peace Prize, but urge that nomination be extended to comprehend similar groups known to be active elsewhere within the Soviet sphere.

Detente and SALT II. We hold that the policy of "detente" with the USSR is perilous to the security of the United States and all nations of the free world, we urge greater caution in the execution of this policy and that Republican Senators especially lead in that House an exhaustive discussion and analysis of the possible deleterious effects of the Salt II treaty which the President and the representative of the Soviet Union have signed. Although the actual provisions of the pending Salt II pact have not yet been made public, the skepticism being expressed by a number of high ranking American figures, of both parties, and our NATO allies, may be an indication that the agreement is of greater service to the Soviets than to the free world, especially the U.S. To weaken our nation's ability to defend itself, we point out, would be an invitation to a major war. It is our contention that peace of this world can be assured only if the voracity of Soviet expansionism is moderated by the presence of a deterrant force which will discourage further Soviet adventures. This Council therefore calls for swift abandonment of 'detente' for the U.S. to turn from accomodation to a vigorous diplomacy capable of preserving America's security through the presence of a strong military, and through the construction of a world of free nations, as free as the U.S. And we call for the rejection of the Salt II treaty if there is any question that such an agreement will tend to give the Soviet Union any advantage at all over the ability of the free world to remain free; or if it will further submerge the captive and satellite states into deeper slavery.

Recent events on the continent of Africa constitute not only a danger to the free evolution of the newly emerged nations of that land mass, but represent a growing challenge to the security and economy of the U.S.A. Those developments are in fact simply the latest manifestation of the continuing effort to Sovietize the world. For obvious reasons, the Soviets have encouraged their partner, Cuba, to send cadres of 'experts' and armed units to participate in the 'liberation' of such strategically located African states as Angola, Mozambique, Rhodesia, Ethiopia, Somaliland and Eritrea in the sensitive 'Horn' area; most recently pro-Soviet Lybia attempted to rescue tyrant Idi Amin from his fate. We ask more vigorous American aid and, if necessary, other countermeasures to purge the Soviet-Cuban presence from Africa so that the nations there will be given free opportunity to develop as fully democratic entities, without foreign interference of any kind.

We are happy to note that because of its recent activities in Africa and Latin America, Cuba is no longer being regarded overtly at least in diplomatic circles in Washington as a candidate for diplomatic recognition. We urge too that the U.S. continue its trade embargo of Cuba.

The time has come for us, after long years of adjusting our policies to Soviet initiatives, to act so that we can judge how the Soviet itself will adjust to our own proposals. For example, we urge that the U.S. propose the establishment of a neutral zone of East Germany, Finland, Karelia, Estonia, Latvia, Lithuania and Byelorussia in the north and Poland, Czechoslovakia, Ukraine, Hungary, Rumania, Bulgaria, Yugoslavia and North Caucasus in the south. We ask all major Republican presidential candidates to challenge the Carter Administration for its failure to assert itself against human rights violations in the captive states; with respect to the Helsinki accords, for its failure to speak out against the russification of these states through deportation and dispersion of the native populations and massive Russian-speaking colonization; for its silence with respect to the continued illegal occupation and annexation of those countries by the Soviet and the neglect by the U.S. Ambassador to the United Nations to raise the matter of these violations before the world community.

We urge the President to reestablish official diplomatic ties with Taiwan and announce that the U.S. will continue to honor the 1954 Mutual Defense Treaty and other commitments to Taiwan. We also ask that the U.S. formally declare to the Communist mainland regime that it will not idly stand by should that regime choose to attack Taiwan and its adjacent islands. It is imperative to the security of the free world that the United States honor its pledges to the Republic of China, South Korea, Thailand, Philippines and other Pacific states.

We urge the continuation of operations Rafio Free Europe and Radio Liberty with governmental assistance and urge the Voice of America to initiate broadcasts in the Byelorussian and Albanian languages.

Other topics covered include the Turkish occupation of Cyprus, the supression of human rights of Hungarians in Rumania, evaluation of the situation in Yugoslavia in the post-Tito era, persecutions in Albania and the anti-German manifestations in the press.

Presented by the Council's standing Committee on Policy and Resolutions: James H. Tashjian, Chairman; Eddie Amond, Andy Batliner and George Podgansky, co-chairmen; Roger Horoshko, secretary; Mariana Mohylyn and Voldemars Korsts, executive advisors. Approved and adopted by the N.R.H.G.(N).C. Convention, May 19, 1979.

A view of the Byelorussian section at the NRHG Convention

The Byelorussian Times
ЧАС Двумоўны беларускі часопіс у З.Ш.А.
USPS 345–170
9–06 Parsons Blvd.
Flushing, N.Y. 11357
U.S.A.
A Byelorussian Newspaper
Published bimonthly in January, March, May, July, September and November.
Dr. Roger Horoshko, Publisher
Subscription $6 per year
Second Class Postage Paid at Flushing, N.Y. 11355
„ЧАС"
Двумоўная беларуская газэта
Выходзіць 6 разоў на год у студзені, сакавіку, травені, ліпені, верасьні й лістападзе.
Др. Р. Гарошка, Выдавец
Падпіска 6 даляраў на год

УВАГА!
1) Рэдакцыя не прынімае да друку ананімных артыкулаў.
2) Артыкулы прынятыя да друку падлягаюць скарачэньню й карэкце.

SAKHAROV HEARINGS

(continued from page 1)

guage, culture and economics, if one takes away the right at least not to listen to the Soviet ravings about the 'superiority' of the Russians, about Great Russia, and about Russian priority in science, what remains from the rights for the non-Russians?

"Discussion by the International Sakharov Hearing of the violations of the rights of individual nationalists without any discussion of the question of the violations of the rights of their nations, ammounts to demagoguery.

"If the International Sakharov Hearing does not change its attitude towards the national republics subjugated by Moscow, it must reckon with a boycott on the part of these nations."

The protest was signed by organizations of the following nations: Byelorussia, Ukraine and the Baltic States as well as by the Americans to Free Captive Nations.

Byelorussians in Adelaide

***** Adelaide (Australia) — October, 1979.**

The above photograph shows a group of Byelorussian children on television in Adelaide displaying Byelorussian multi-colored Easter eggs. After informing the viewers about Byelorussia and Byelorussian Easter customs, the young group performed a Byelorussian national dance "Lavonicha".

***** Soviet Song and Dance Company forced to leave Adelaide**

On October 17, 1979, a 110-member Soviet Red Army Song and Dance Company performed in Adelaide. Although the group included 20 Byelorussian members from Minsk, the Byelorussian part of the program was extremely limited. The Captive Nations Committee of South Australia organized a massive demonstration against the presence of the Soviet company in Australia, at which 1500 demonstrators, including a Byelorussian group, marched throughout Adelaide and burned a Soviet flag. As a result, the Soviet company cancelled its Adelaide engagement after only one performance.

КАЛЯДНАЕ АРХІПАСТЫРСКАЕ ПАСЛАНЬНЕ ЯПІСКАПАЎ
Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы Дастойнаму Сьвятарству й ўсім Багалюбным Праваслаўным Вернікам Народу Беларускага на Бацькаўшчыне й на Чужыне

Хрыстос Нарадзіўся! Яго Слаўце!

„Бо так палюбіў Бог сьвет, што аддаў Сына Свайго Адзінароднага, каб усякі, хто веруе ў Яго ня загінуў, але меў жыцьцё вечнае" (Ян.3,16)."

Госпаду Богу было ўгодна, каб Другая Асоба Прасьвятое Троіцы – Сын Божы дзеля нашага спасеньня ласкава прыняў чалавечае цела й нарадзіўся ад Прасьвятое Дзевы Марыі. Гэты дзень нараджэньня Спасіцеля мы кожны год урачыста сьвяткуем, сьцьвярджаючы гэтым самым навуку Сьвятое Царквы й верым, што Хрыстос ёсьць Сынам Божым.

Вера гэтая сягае сваім пачаткам у старазапаветную гісторыю, калі было прагалошана прарокамі за некалькі стагодзьдзяў да Новага Запавету, калі людзі нецярпліва чакалі на прыход Мэсыі.

Сьвята Раства Хрыстовага мае вялікае значаньне для нас. Яно заклікае нас углыбіцца ў ягоны зьмест, бо зьмест гэты дзіўны. Раство Хрыстовае – гэта штосьці зусім іншае, чым нараджэньне навет самых вялікіх людзей.

Калі людзі сьвяткуюць нараджэньне выдатных асобаў, яны славяць іхняе мінулае. Але сьвята Раства Хрыстовага не падобнае да такіх сьвяткаваньняў. Яно ня ёсьць сьвятам чыну ўжо закончанага. Раство Хрыстовае – гэта сьвята вялікае й сьвятое надзеі, зьдзейсьненьне якое ляжыць у будучыні. Восем стагодзьдзяў да Хрыстовага Нараджэньня прарок Ісайя натхнёна сказаў: „Дзіцятка нарадзілася нам! Сын дадзены нам! Імя Яго: Дзіўны Раднік, Бог моцны, Айцец будучага веку, Князь міру-супакою" (Іс.9,6). Гэтае прароцтва Ісаі расчыняе нам сэнс Раства Хрыстовага. Таму вось сьвята гэтае ня ёсьць сьвятам ужо закончанага чыну, а сьвятам надзеі на радаснае й шчасьлівае жыцьцё, як і апавясьцілі аб гэтым ангелы ў Віфлієме: "Слава на вышынях Богу, і на зямлі мір усім людзям добрай волі."

Вось гэтага Божага міру-супакою мы й жадаем усім вам у часе сьвятых дзён *РАСТВА ХРЫСТОВАГА*. Няхай у сэрцах і душах нашых гучаць у гэтыя слаўныя дні словы Ангелаў сьвятых, як натхнёная гармонія Нябёсаў, як сьвятло Зоркі Віфліемскае, як асьвечываючая нас Ласка Божая, прыносячая нам запраўдны супакой, задаваленьне, натхненьне, радасьць незямную. І няхай гэтая радасьць стала прабывае з намі, і робіць нашае жыцьцё дзейным сьвятым; а кожны Новы Год адкрывае нам новыя крыніцы шчасьця. І няхай Нованароджаны Хрыстос Бог і Спас наш, падаруе гэты Свой мір-супакой і Ласку нам і нашай Багалюбнай Радзіме, бо толькі Ен можа засудзіць на пагібель нашых панявольнікаў, і па Веры нашай падаруе Свабоду Сваю нашай любай Маці-Беларусі.

Няхай радасьць гэтага Вялікага Сьвята напоўніць нашыя сэрцы ды яшчэ цясьней аб'еднае нас у працы для пашырэньня Божае Славы сярод нашага народу, які заўсёды прагне пэўнасьці царкоўна-рэлігійнага й культурна-нацыянальнага жыцьця, захоўваючы й шануючы сваю мэлёдыйную беларускую мову, цудоўныя песьні, прыгожыя традыцыі й звычаі. Такая праца нашая напэўна спрычыніцца адначасна й на карысьць роднае Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы.

Нам асабліва патрэбна духовага супакою й нутранога міру ў нашай грамадзе. Толькі супакоем і цёплаю атмасфэраю можна спыніць масавы адыход нашае моладзі ад нас. У тым грамадзтве, дзе моладзь адчувае сябе духова задаволенаю яна ўліваецца ў грамадзкую працу, а калі ня мае рэлігійнага ўзгадаваньня хутка асымілёвaецца. Устрымаць моладзь ад асыміляцыі можа толькі свая нацыянальная Царква й нацыянальныя арганізацыі.

Таму з любоўю ў Нованароджанага Хрыста Бога нашага ўсім нам неабходна аб'еднацца ў Роднай Беларускай Праваслаўнай Царкве, тою любоўю што з-за Яе Хрыстос з неба зыйшоў каб аб'еднаць нас Сваім Міласэрдзем.

З гэткімі думкамі й разважаньнямі, вітаем Вас Усечаснае Духавенства, Багалюбных вернікаў, ды ўвесь Беларускі Народ з Вялікім Сьвятам Раства Хрыстовага й Новым Годам! Ласка й супакой Госпада нашага Ісуса Хрыста Любоў Бога й Айца й лучнасьць Сьвятога Духа будзе з усімі Вамі цяпер, у'ячасна й павек вякоў.

Каляды 1979 г. Лета Божага 1979

З Ласкі Божае

Пакорны ў Богу – +Мітрапаліт Андрэй

Пакорны ў Богу – +Архіяпіскап Мікалай

ЗВАРОТ ад КАНСЫСТОРЫІ

Да Ўсіх Беларусаў у Вольным Сьвеце!

Дарагія Браты й Сёстры!

Дзякуючы ласцы Божай, ахвярнасьці духавенства й вернікаў Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква ў Вольным Сьвеце замацавалася й пашырае сваю дзейнасьць Восім з нашых 15-ці парахвіяў маюць уво свае добра ўладжаныя храмы, дзе адбываюцца Божыя службы, а таксама у іх залях адбываюцца розныя царкоўныя й грамадзкія ўрачыстасьці й зборкі. У іншых сямі парахвіях службы адбываюцца ў найманых памешканьнях.

Пякучай патрэбай зараз зьяўляецца набыцьцё месца на заснаваньне Асяродку БАПЦ, дзе была-б Галоўная сядзіба Кіраўніцтва з месцам сталага пражываньня Ўладыкі Мітрапаліта, а пры гэтым канцылярыя Кансысторыі БАПЦ, архіў і бібліятэка.

Ужо ў 1977 годзе Рада БАПЦ на сваёй нарадзе 22 травеня пастанавіла пабудаваць спэцыяльны дом пры парахвіі Сьвятой Тройцы ў Дораты для такога Цэнтру БАПЦ. Аднак з боку некаторых парахвіяў былі выказаны засьцярогі, што Дораты ёсьць малакалькаснай парахвіяй і далёкаадлеглай ад больших асяродкаў. Зборкі ахвяраў на пастаўленую мэту далі вельмі слабыя вынікі. У выніку гэтага, Рада БАПЦаркви на сваёй нарадзе 20 травеня сёлета перагледзела гэтую справу й пастанавіла шукаць месца на Асяродак БАПЦ ў ваколіцах Ню Брансвіку, Ню Джэрзі.

Рада БАПЦ ўважае, што сьведамая беларуская эміграцыя, глыбей разумеючы важнасьць існаваньня свае нацыянальнае Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы цяпер і ў будучыні, можа й павінна здабыцца на большую ахвярнасьць, каб Галоўны Асяродак БАПЦ быў створаны.

Цяпер таргуецца месца ў Паўночным Ню Брансвіку дзе прадаецца ў добрым стане дом, купальны басэйн і гараж з трыма з паловаю акрамі зямлі, часткова залесенай, у зацішным месцы. Яго адабрылі нашыя Ўладыкі, Камісія, Кансысторыя й некаторыя вернікі з іншых парахвіяў. Прошаная цана 125 тысячаў даляраў.

Усім тым, хто ахвяруе 500 даляраў і больш будуць выданы спэцыяльныя *граматы* й прозьвішчы будуць зьмешчаны на памятнай дошчы Асяродку.

На наш заклік першая адгукнулася парахвія Сьвятога Духа ў Дэтройце перасылаючы сваю ахвяру 10 тысяч даляраў на Фонд куплі.

Кансысторыя, як выканаўчы орган БАПЦ, зварочваецца да Вас з ласкаваю просьбаю дакінуць і сваю цаглінку для набыцьця гэтага Асяродку.

Просім прыняць, Дарагія Браты й Сёстры, нашу шчырую падзяку за Вашую ахвяру на гэтую сьвятую справу.

Вашую ахвяру просім перасылаць чэкам Скарбніку Кансысторыі на Адрыс:

Mr. Mikolaj Wojtenko
78 Emerson Road
Somerset, N.J. 08873

–Мітр. Прат. Васіль Кэндыш
Старшыня Камітэту

МАЯ НАВАГРАДЧЫНА

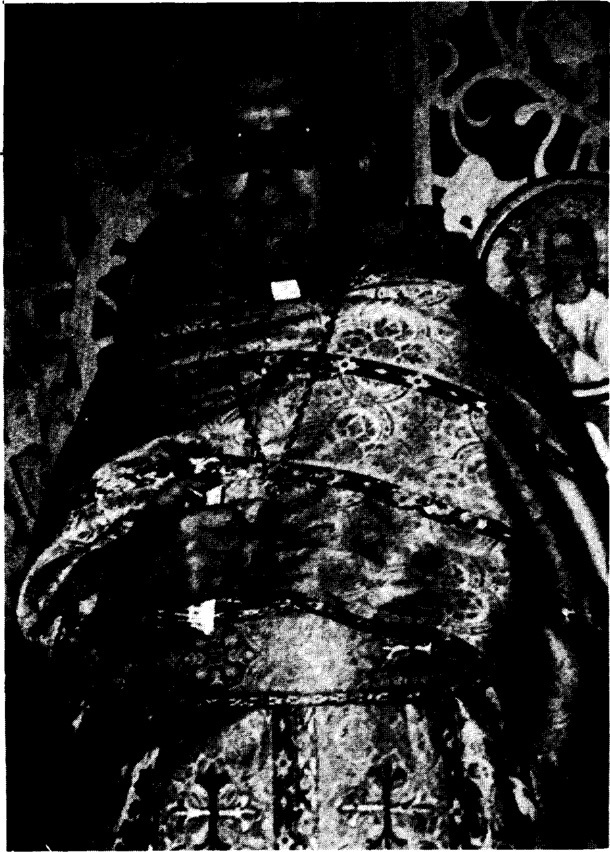
Мне прынямоньня сьніцца
Каўрыстая трава
Там збожжа каласіцца
Таптаў там кветкі я...
Ужо яны адцьвілі
І пуста на палёх
Як добра мы там жылі
Пры шэрых жураўлёх
Ляцяць бывала на вырай
І крумкаюць тасклівa
І думак нешчасьлівых
Мне дзецтва не суліла
Калі разстаўся з імі
Дакладна больш ня знаю
Жывучы на чужыне
Іх больш не спатыкаю
Ва сьне магчыма сьняцца
Ды цяжкім сном я сплю
Памёршы... з жураўлямі
Да дому палячу
Узгляну на палеткі
На сінія бары, даліны
На вазёры, на рэчкі
Прынёманскай краіны

* * *

Каўрыстая трава
Там збожжа каласіцца
І кветкі на палёх...
...я там пакінуў сэрца...

– Міхась Гаротны

Новы Сьвятар БАПЦ

Айцец Ян Бруцкі

Духавенства на высьвячэньні а. Яна ў Дэтройце. Зьлева направа: а. Хведар ад Украінскай Царквы, а. Нэстар ад Украінскай Царквы, а. Максім, Уладыка Мікалай, а. Ян, а. Расьціслаў і а. Аляксандар.

У нядзелю, 26 жніўня 1979 г., у Іст Дытроіт, Мічыган, у царкве Сьвятога Духа адбылося ўрачыстае высьвячэньне інжынера а. Дыякана Івана Бруцкага ў сан сьвяшчэньніка.

Абрад рукапалажэньня выканаў Яго Прэасьвяшчэнства Архіяпіскап Мікалай з Таронта ў асысьце настаяцеля Парафіі Сьвятога Духа а. Максіма й сьвятароў БАПЦ а. Аляксандра Яноўскага й а. Расьціслава Войтэнкі.

Апрача таго ў абрадзе высьвячэньня прымаў удзел настаяцель Катэдральнага Сабору Пакроўскай Божай Маці Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы а. Нэстар Столярчук і яго заступнік.

Царква была даслоўна перапоўнена парафіянамі й прыхільнікамі Парафіі з ваколіц Дытройту й штату Мічыган, а таксама з другіх штатаў ЗША й Канады. Былі таксама прысутнымі й многія прадстаўнікі беларускіх грамадзкіх і рэлігійных арганізацыяў, якія спэцыяльна прыехалі на гэтую вялікую ўрачыстасьць, каб задэманстраваць надзвычайнае значэньне высьвячэньня яшчэ аднаго сьвятара для служэньня для дабра й далейшага разьвіцьця БАПЦ тут на эміграцыі.

Беларуская прэса была рэпрэзэнтавана галоўным рэдактарам газэты „Беларускі Час" Др. Р. Гарошкам.

Падчас літургіі й высьвячэньня а. Дыякана Івана надзвычайна прыгожа сьпяваў вялікі царкоўны хор пад кіраўніцтвам дырыгэнта з Клілэнду інж. К. Калошы.

Усе прысутныя былі моцна усхваляваны й глыбока перажывалі той момант, калі нававысьвячаны іерэй упэўненымі славамі голасна складаў прысягу перад Япіскапам верна падтрымоўваць каноны праваслаўнай царквы й непахісна стаяць на стражы рэлігійных ідэалаў БАПЦ ў яе самаахвярным служэньні на карысьць беларускай эміграцыі і ўсяго беларускага народу.

Пасьля Сьв. Літургії, ўсе прысутныя сабраліся ў царкоўнай залі, каб аддаць належную пашану новаму сьвятару й пажадаць яму добрых посьпехаў на будучыню ў яго самаадданай рэлігійнай і грамадзкай працы для беларускай эміграцыі.

Падчас банкету голас забіралі Др. Б. Рагуля, прадстаўнік Рады БНР, Др. Р. Гарошка ад беларускай газэты „Беларускі Час", К. Калоша, старшыня Парафіяльнай Рады Кліўлендскай Парафіі БАПЦ і другія грамадзкія й рэлігійныя дзеячы на тэрэне Дытройту й яго ваколіц.

Нова-высьвячанага калегу ў цёплых, узрушаючых словах прывіталі ўсе прысутныя сьвятары БАПЦ і Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, выразіўшы надзею, што Усемагутны будзе непамыльным праваднікам а. Івана ў яго адказнай рэлігійнай працы.

Парафія Сьвятога Духа БАПЦ ў Іст Дытроіт шчыра вітае нова-высьвячанага а. Івана й жадае яму многа шчасьця й посьпехаў на яго выбранай дарозе, ён асабіста пасьвяціў многа часу й высілкаў, каб зыйсьці на гэты шлях і йсьці па ім да новай будучыні й рэлігійна-маральнага адраджэньня свайго шмат-пакутнага народу!

Дай-жа Божа Вам, Ойча Іване, з цярплівасьцю й духоваю пакораю нясьці гэты цяжкі крыж асабістага самапасьвячэньня. Нашыя малітвы заўсёды будуць з Вамі на Вашым цярністым шляху, па якім прышлося сягоньня й Вам ісьці разам з Вашым Народам для лепшай будучыні.

—В. П.

Soviet Falsification of Byelorussian History

(continued from page 2)

On the other hand, Byelorussia does not have geographical names of Finnish origin, such as Moscow, Kastrama, Suzdal, Ilmen and others which are found in Russia. Byelorussia does have geographical names of Baltic origin, such as Polata, Polack, Plisa, Busha, Kleva, Shchara, Budra, Aresa, Mitva, Carhut, Zhyzdra and others. Neither Russia nor the Ukraine have names such as Kryvichy, Kreva, Kryusk; nor names ending with –ichy, –chycy and –zhycy, such as Dokshycy, Khacenchycy, Akinchycy and many others.

BYELORUSSIAN LAW

The authors of the 'History of the BSSR' write that 'in judicial practice the Litvanian kings used 'Russian Truth' (a form of Russian law) which later, in the XV–XVI centuries, made a significant contribution to the development of feudal law in Litva' and that in 1468 the Grand Duke 'Kazimir compiled the laws in a book called the 'Judgement Book' which contained many laws taken from the 'Russian Truth'.' This is all that the authors of the 'History of the BSSR' write about the famous Byelorussian law. First it should be noted that Byelorussia never had used the 'Russian Truth'. At first, in the Grand Duchy of Litva, the local common law was used as well as the constitutions of the autonomous regions of Polack, Vitebsk and Smalensk. In 1468 the Grand Duke Kazimir began the codification of law based on the local common law of the Grand Duchy. In 1529 the first major legal code of the Grand Duchy was enacted under the name of the Litouski Statut. The Litouski Statut was advanced for its time and represented one of the major European legal codes in the millenium since the decline of Rome. Keeping in mind that Byelorussian lands comprised four fifths of Litva proper, the Litouski Statut can be regarded as purely a Byelorussian achievement.

The second edition of the Litouski Statut appeared in 1566 and the third in 1588. Professor I. Lappo, a student of the Litouski Statut wrote: 'Litouski Statut of 1566 had placed the legal system in Litva on a high pedestal of perfection. The editors of the second edition of 1566 were able to adopt it to the needs of the time while keeping it in harmony with the best legal trends and philosophies in Europe at that time. Their critical reviews of foreign laws helped to improve and perfect the laws in Litva needed by the rapidly growing and developing state.

The third edition of 1588 was a further extension of law in Litva and represented the culmination of the codification of law in the Grand Dychy. These laws guaranteed freedom of the person and no one could be arrested or sentenced without trial. The personal responsibilities and punishments for crimes were specified. The accused had the right to face his accuser in court and the penalty for perjury was alike to the crime of which a man was falsely accused. Also, the right to emigrate and to leave Litva was guaranteed by the Statut.

While the constitution and laws of the Grand Duchy of Litva were binding on the king who swore to uphold them, the Muscovite law was not only of a much inferior quality, it also was based on a completely different philosophy. Firstly, the Muscovite rulers never pledged to uphold the law since they themselves were the supreme lawmakers. Secondly, the Muscovite law did not involve itself with justice and the Russians did not regard it as such. Furtheremore, while in Byelorussia there existed a respect for the individual, there was none in Moscow.

Thus the Byelorussian and Russian legal systems of the time were diametrically opposed in origin and philosophical conception.

(to be continued)

ПАХОДЖАНЬНЕ ЛІТОЎСКІХ КНЯЗЁЎ

(працяг з 10-й бачынкі)

асоба якая была-б аднaчасова гісторыкам, праўнікам, філолагам і лінгвістам у некалькіх мовах, археалогам, антрапалогам, гэральдыкам ды яшчэ з дадатковымі ведамі з іншых галінаў. Важнай была-б таксама роля статыстыкаў, якія аблічылі-б праўдападобнасьць таго, што Скандынавы знайшоўшы дарогу ў Амэрыку, ня ведалі й не цікавіліся, што знаходзіцца ў іхным суседзтве, праз мора.

Я веру, што ў больш спрыяючых умовах такія людзі, або група такіх людзэй знойдзецца, а пакульшто хай гэтыя кароткія ўвагі прычыняцца да заінтэрэсаваньня гэтай праблемай.

Новыя Кнігі

1) *СЬВЯТАЯ ЛІТУРГІЯ РАНЕЙ АСЬВЯЧАНЫХ ДАРОЎ,* выданьне Епархіяльнае Управы Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы, Клыўленд — 1979. Пераклаў Мітрапаліт Андрэй. Друк коштам сям'і Лук'янчыкаў.

2) *ПАЭТА З БОЖАЙ ЛАСКІ,* Уладзімер Глыбінны, Ню Ерк, 1979. Успаміны й роздум пра Язэпу Пушчу.

ПАХОДЖАНЬНЕ ЛІТОЎСКІХ КНЯЗЁЎ

Л. ГАЛЯК

Пачну ад наступнага цьверджаньня: Гэтак званыя „літоўскія” князі Вялікага Княства Літоўскага й часоў, што папераджалі афармленьне Вялікага Княства Літоўскага, ня мелі этнічна нічога супольнага з балцкім племенем Жамойцаў якія ў пэўным часе пачалі называць сябе Ліцьвінамі, ані наагул з Балтамі, а былі паходжаньня паўночна гэрманскага, а дакладней – скандынаўскага.

Калі я цьверджу, што яны ня мелі нічога супольнага з Жамойцамі, дык маю на думцы іхняе паходжаньне, а не мову.

Данскія Вікінгі, якія на чале са сваім правадыром Ролло, ў пачатку дзесятага стагодзьдзя, атрымалі ад французскага караля, як лен, тэрыторыю, што цяпер называецца Нармандыяй, згубілі сваю мову на працягу стагодзьдзя. Пасьля бітвы пад Гастінгсам у 1066 г. заваявалі Англію. Ужывалі французскую мову хаця ў поўнасьці захоўвалі сьведамасьць свайго нарманскага паходжаньня; дзеля гэтага ня лічыцца, што Англію заваявалі Французы, а гаварыцца аб нарманскім заваяваньні Англіі.

У гэтай працы Літва, Ліцьвін будуць адпаведна ўжывацца для азначэньня Вялікага Княства Літоўскага й ягоных жыхароў. Для бліжэйшага азначэньня этнічнай прыналежнасьці вядучай народнасьці гэтай дзяржавы будзе ўжывацца азначэньне „Беларус”. Для азначэньня балцкай этнічнай групы будзе ўжывацца азначэньне Жамойдзь (для тэрыторыі) і Жамойдзец (для жыхараў).

Думка аб небалцкім паходжаньні літоўскіх князёў выказвалася ў навуковай літэратуры неаднаразова, выходзячы з розных падставаў для сваіх цьверджаньняў, але да сягоньня мне не прыйшлося бачыць ніводнага твору, які-б даў поўны агляд гэтай праблемы. Навукоўцы, якія выказаліся адносна гэтай праблемы, пераважна апіраліся толькі на моўныя даныя, а гэта толькі частка цэлае праблемы.

Перад тым аднак, як даводзіць скандынаўскае паходжаньне „літоўскіх князёў” будзе добра зрабіць кароценькі агляд скандынаўскай гісторыі й культуры, што можа дапамагчы ў ацэнцы цьверджаньняў гэтай працы.

Паводле аднак археалёгіі, гісторыі й моваэнаўства, продкі Скандынаваў пачалі асяляцца на мясцох іх сёньнешняга знаходжаньня ўжо ў трэцім тысячагодзьдзі перад Н.Х. Больш менш да X стагодзьдзя гэта была адналітая група, якая ўжо ў тыя часы адрожнівалася ад іншых гэрманскіх групаў і якая потым распалася на блізкія плямёны Швэдаў, Нарвэгаў і Данаў. Да X-га стагодзьдзя дзеля гэтага можна гаварыць аб агульнай групе скандынаўскіх плямёнаў паўночных людзей – Нарманаў.

Рэлігія Нарманаў была вельмі падобная да рэлігіяў іншых, асабліва тэрытарыяльна блізкіх інда-эўрапэйскіх народаў – Славянаў і Балтаў, з тэю папраўкаю, што скандынаўская рэлігія мела вельмі буйна распрацаваную міталёгію, або што гэтая міталёгія лепш захавалася.

Галоўным богам Скандынаваў быў Одын, які, паводле іхняй міталёгіі меў усе характэрныя рысы тагачасных Скандынаваў: быў адважны, любіў жанчынаў, ды любіў добра зьесьці, папіваючы мёдам. Побач з галоўным богам Одынам быў цэлы рад другарадных багоў і багіняў. Паводле скандынаўскіх вераваньняў Одын, падчас сваіх вандровак па зямлі, быў заўсёды ў таварыстве двох ваўкоў, якія наагул ігралі вялікую ролю ў скандынаўскай міталёгіі. Другой вельмі шанаванай жывёлай быў конь.

Другім паводле значаньня быў бог Тор (Thor), бог пяруноў, грымотаў, стражнік устаноўленага багамі парадку, а праз гэта й бог вайны. Тор гэта адпаведнік славянскага Пяруна й балцкага Перкунаса. Існавала сярод Скандынаваў вера ў жыцьцё пасьля сьмерці, прычым становішча ў тым другім жыцьці залежала ад роду сьмерці. Тыя што памерлі не на полі змаганьня, знаходзіліся пасьля сьмерці ў краіне імглы й хмараў, пад уладай багіні Гэль. Тыя-ж што загінулі ў змаганьні, пасьля сьмерці траплялі ў скандынаўскі рай – Валгаллу, дзе было 540 уваходных брамаў, і жылі там у блізкасьці галоўнага бога Одына й цешыліся там з усіх прыемнасьцяў, як і за жыцьця на зямлі. Паколькі да аднэй з прыемнасьцяў жыцьця належала змаганьне, дык і на тым другім сьвеце займаліся змаганьнем, прычым тыя, што палеглі ў змаганьні вечарам ізноў аджывалі й падмацоўваліся ежай і мёдам для змаганьня на наступны дзень.

Скандынавы часта насілі на шыі, на ланцужку, мэталёвы сымбаль бога Тора, гэтак званы молат Тора – двустаронны молат на кароткай адручні, ў надзеі запэўненьня дапамогі Тора ў патрэбную хвіліну.

Паколькі, як і ў іншых індаэўрапэйскіх народаў, існавала вера ў жыцьцё пасьля сьмерці, дык дзеля гэтага да абавязку блізкіх належала ўкладаньне ў магілу рэчаў тагачаснай першай патрэбы, каня, сабаку, мяча, шчыта, нявольнікаў і часамі жанчыну. Целы пераважна спаліваліся, часамі ў лодцы, а попел складаўся ў урну й закапываўся. Конь быў сымбалям плоднасьці й сілы. На многіх помніках на магілах, ці на помніках у памяць загінуўшых далёка знаходзіцца рысунак каня.

Былі пашыраныя рожныя магічныя спосабы лячэньня. У трэцім стагодзьдзі нашай эры пачынаюць выступаць гэтак званыя руны – пазьнейшыя пісьмовыя знакі, якія пачаткова мелі магічнае значэньне й якім потым пачалі прывязываць рожнае фанэтычнае значаньне й руны пачалі выпаўняць функцыю альфабэту. Руны выразаліся на камянёх ці дрэве й складаліся пераважна з простых лініяў. Руны апрача сваёй альфабэтычнай функцыі ня ў меншай меры захавалі й сваё магічнае значэньне й дзеля гэтага адчытаньне й інтэрпрэтаваньне рунаў часта прадстаўляе цяжкасьці.

Прывязываньне магічных уласьцівасьцяў літарам альфабэту не загінула й да сягоньня. У травені месяцы 1979 году, прыпадкова пабачыў на тэлевізіі, на 13 канале, продаж з публічнага торгу рожных мастацкіх прадметаў: абразоў, скульптураў і г.д.. Сярод прадаваных абразоў зьвярнуў на сябе ўвагу абраз: на зялёным фоне, праз цэлы абраз, намаляваная адна гэбрайская літара, якая, як казаў аўкцыяніст мела выабражаць сьвятасьць. Ня будучы мастаком не бяруся судзіць аб мастацкай вартасьці аднэй літары на зялёным фоне й думаю, што гэты абраз прадстаўляе нейкую пазамастацкую вартасьць. Абраз быў ацэнены на 1 400 даляраў.

Найстарэйшыя рунічныя напісы гэрманскіх народаў паходзяць з II–III веку нашай эры. Агульна гэрманскі рунічны альфабэт налічываў 24 знакі й гэтым альфабэтам карысталіся да VII веку ўсе гэрманскія плямёны. Большая частка памяткаў напісаных старэйшым рунічным альфабэтам паходзіць са Скандынавіі й Шлезьвіку. Пераважны зьмест гэтых старых памятак гэта магічныя формулкі (замовы) або імя собсьніка прадмету. У сувязі з магічным значэньнем кожнай руны, часта напіс складаўся з аднаго або некалькіх знакаў ня творачых слова, або руны накладаліся адна на другую, творачы ў адным знаку камбінацыю некалькіх рунаў.

Старэйшы рунічны альфабэт складаўся з трох радоў – сэрыяў, па восем рунаў у кожным радзе. Сэрыі гэтыя наступныя:

ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚨ	ᚱ	ᚲ	ᚷ	ᚹ
F	U	TH	A	R	K	G	W
ᚺ	ᚾ	ᛁ	ᛃ	ᛇ	ᛈ	ᛉ	ᛊ
H	N	I	J	E	P	Z	S
ᛏ	ᛒ	ᛖ	ᛗ	ᛚ	ᛜ	ᛟ	ᛞ
T	B,P	E	M	L	ŋ	O	TH

У рожных гэрманскіх плямёнаў, старэйшы рунічны альфабэт, названы паводле назоваў першых шасьцёх знакаў гэтага альфабэту футгарк'ам, пазьней пачаў падлягаць зьменам у выніку чаго ўзьніклі мясцовыя рунічныя альфабэты, як англа-саксонскі, данскі й іншыя. У Даніі быў створаны прасьцейшы, (карацейшы) рунічны альфабэт, які складаўся з 16 рунаў, пры частковым выкарыстаньні старэйшага рунічным альфабэту, прычым некаторыя руны атрымалі новае фанэтычнае значэньне й паколькі колькасьць рунічных знакаў была меншая, дык часамі тая самая руна мела некалькі фанэтычных значаньняў у адносінах да фанэтычна зблізаных гукаў. Напрыклад тая самая руна пачала азначаць (падаю лацінскімі літарамі) „P” і „B”; „T” і „D”; „K” і „G”. Як было ўжо ўспомнена, паасобныя руны былі сымбалямі паасобных паняцьцяў, прадметаў і асобаў. Напрыклад руна ᚺ была сымбалям няшчасьця, бо была першай рунай у слове HAG/A – град. Руна ᚨ – A; ᚦ – TH; ᛏ – T, былі сымбалямі паасобных багоў. У скандынаўскай міталёгіі зборнае імя ўсіх багоў было – Ассы (адзін бог Асс). Дзеля гэтага знак рунічнага альфабэту для азначэньня гуку „A” быў адначасна агульным сымбалем багоў – боскім знакам і часта ўжываўся ў рожных магічных формулах – сам ці ў палучэньні з іншымі рунамі напісанымі побач ці наложанымі на іншыя руны. Ніводная руна ня мела так многа напісаньняў, як руна на азначэньне гуку „A”. У рожных рунічных альфабэтах гэтая руна мела наступныя графічныя прадстаўленьні:

ᚨ, ᚨ, ᚬ, ᚼ, ᚼ

Пасьля прыняцьця хрысьціянства і ўводу лацінскага альфабэту пачалі ўжываць 31 руну, каб мець адпаведнік кожнай літары лацінскага альфабэту. Найбольш рунічных напісаў з IV–X стагодзьдзяў (якіх агульна апублікавана каля 3500) захавалася, як напісы на памятнікавых камянёх устанаўляных сябрамі сям'і ці прыяцелямі ў памяць загінуўшых. Трэба адзначыць, што такія памятнікавыя камяні ўстанаўляліся амаль заўсёды каля ягонай радавой сядзібы й дзеля гэтага нават там, дзе Скандынавы перасяляліся цэлымі грамадамі, часамі цэлымі сем'ямі, як у Ісляндыю, у Нармандыю ці Англію, такія памятнікавыя камяні адсутнічаюць.

Памятнікавыя камяні пастаўленыя ў памяць і чэсьць загінуўшых на ўсходзе, складаюць 33% усіх такіх помнікаў ў Швэцыі, 4% на востраве Готляндзе й толькі 0.33% ў Нарвэгіі. Гэтая статыстыка паказывае скуль паходзілі ўдзельнікі вікінгу на Ўсходзе (пераважна слова „вікінг” ужывалася ў Скандынавіі як дзеяслоў). У Швэцыі памятнікавыя каменьні ў якіх успамінаецца Ўсход найчасьцей выступаюць на швэцкім узьбярэжжы, супроць Рыскай і Фінскай затокі й сягаюць на паўдні да вастравоў Готлянд і Элянд, а значыць знаходзяцца й на поўдзень ад балтыцкага ўзьбярэжжа, дзе ўпадае ў мора Нёман.

У аналізе напісаў у якіх успамінаецца Ўсход трэба выключыць тыя, ў якіх дакладна абазначаецца краіна, дзе загінула даная асоба, бо такія напісы не датычаць бязпасярэдна цікавячай нас праблемы, – экспансыі Скандынаваў праз Нёман. Дзеля гэтага, нельга браць пад увагу напісаў тыпу:

„Олаф загінуў у часе аднаго з паходаў у Эстлянд”, ці

„.... ён памёр на Ўсходзе ў Грэцыі.”

Павінны аднак брацца пад увагу тэксты ў якіх гаворыцца, што нехта загінуў „на ўсходнім шляху” ці „на Ўсходзе”, бо гэтыя словы ў такой самай меры можна аднесьці, як да Ноўгарада ці Ладагі, як і да Нёмана ці Дзьвіны. Маю на ўвазе напіс тыпу:

„Тосці ўстанавіў гэты камень у памяць Тові, які памёр на Ўсходзе”,

„Гулі ўстанавіў гэты камень у памяць братоў сваёй жонкі.... а яны памерлі ў войску на Ўсходзе”.

Цікавасьць для нас прадстаўляе помнікавы камень у мясцовасьці Мойбро (Möjbro) ў Швэцыі з рунічным напісам. На плоскім камяні знаходзіцца высячаны ваяўнік на кані са шчытом і ўзьнятым мячом. Каля ягоных ног два ваўкі. Коньнік вельмі падобны да нашай Пагоні.

Дзеля нявыясьненых прычынаў пачалася нарманская экспансыя ў 8 веку. Над прычынамі яе навукоўцы да сягоньня вядуць спрэчкі, але факту экспансыі ніхто не запярэчвае.

Вядома, што спачатку самыя актыўныя былі Скандынавы з востраву Готлянд і са ўзьбярэжжаў паўдзённай Швэцыі. Экспансыя іх кіравалася пераважна на ўсходнія ўзьбярэжжы Балтыцкага

мора. Хутка да іх далучыліся Скандынавы з Нарвэгіі й пачалі рабіць рабаўнічыя налёты на Брытанію й Ірляндыю, частка іх асела на стала на Ісляндыі, скуль была калёнізацыя Грынляндыі, а з Грынляндыі было зроблена некалькі, ня зусім пасьпяховых экспэдыцыяў у Паўночную Амэрыку.

Скандынавы з Даніі рабавалі побач з Нарвэгамі Англію й часткова там аселі, а паза гэтым рабавалі Францыю, дзе ў касьцельных літаніях маліліся „Ад нарманскай ярасьці выбаў нас Пане” (a furrore Normanor libera nos Domine), Фрызыю, Марокко, Балеарскія вастравы ў Сяродземным моры й іншыя краіны.

Калі ў гэтай працы будзе ўжывацца слова „Скандынавы”, дык гэта будзе агульнае азначэньне жыхараў Скандынавіі гэрманскага паходжаньня й жыхараў Ютляндыі, гэта значыць Швэдаў, Нарвэгаў і Данаў.

Пад назовам „вікінгаў” трэба разумець Скандынаваў, удзельнікаў рабаўніча гандлёвых экспэдыцыяў, бяз дыфэрэнцыяцыі іх, паводле месца іх паходжаньня, калі гэта адумыслова не зазначана.

Слова „Варагі” будзе азначаць Скандынаваў, што праводзілі сваю экспансыю ўздоўж шляху з Варагаў ў Грэкі.

Слова „Нарманы” будзе ўжывацца аднaзначна са словам „Скандынавы”, а выключна ў адносінах да Скандынаваў – Данаў, асеўшых на поўвостраве Нармандыя ў Францыі, скуль адбылася ўторная экспансыя й заваяваньне Англіі й Сыцыліі.

Нарманская праблема на нашых і суседніх абшарах, гэта значыць існаваньня й значаньня нарманскай экспансыі ў паўстаньні нашай аб'еднанай дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага і ў паўстаньні дзяржаваў нашых суседзяў Палякаў і Украінцаў у навуцы ня новая і ў гэтай справе, асабліва ў справе кіеўскай дзяржавы й Польшчы, больш соткі гадоў вядуцца навуковыя спрэчкі. Гэтыя спрэчкі, было-б больш правільдова назваць палітычнымі спрэчкамі ўбранымі ў навуковую вопратку. Ад часоў Гэрадота лічылася заданьнем гісторыі шуканьне гістарычнай праўды, але ў запраўднасьці большасьць гісторыкаў была больш зацікаўленая ў фальшаваньні гістарычнай праўды з палітычных мяркаваньняў.

Хаця кіеўская дзяржава ня мела нічога супольнага з многа пазьнейшай расейскай дзяржавай – Масковіяй, апрача дынастычных павязаньняў, аднак Расейцы хочуць выводзіць пачатак сваёй дзяржаўнасьці якраз з Кіева, як старэйшага ад Масквы й выкарыстоўваюць з гэтай мэтай і сьведама стараюцца памяшаць рожныя паняцьці Русь і Расея. Дзеля сказанага, для Расейцаў, дзеля прэстыжу, важна давесьці, што паўстаньне кіеўскай дзяржавы ня мела нічога супольнага з Нарманамі – Варагамі, апрача таго, што Варагі належалі да князёўскіх дружынаў, ды займаліся дыплёматычнай дзейнасьцяй ад імя кіеўскіх князёў, якія ясна, паводле Расейцаў, нічога супольнага з Нарманамі не мелі.

Перад прыходам да ўлады бальшавікоў ў Расеі была магчымасьць даволі свабодна выказываць свае думкі на навуковыя тэмы, да якіх царскія ўлады ня прывязвалі палітычнага значэньня й дзеля гэтага сярод расейскіх навукоўцаў былі, як прыхільнікі думкі аб вялікай ролі Нарманаў – Варагаў у паўстаньні й арганізацыі кіеўскай дзяржавы, так і навукоўцы, якія або адмаўлялі Варагам гэтай ролі, або стараліся яе ўсяляк паменшыць. Пасьля некаторай лібэральнасьці на пачатку савецкай ўлады, як толькі савецкая ўлада й яе аднaзначнік расейскі шавінізм узмацаваліся, дык савецка-расейская ўлада, у той ці іншай форме, дала дырэктыву запярэчываць нарманскім каранём кіеўскай дзяржавы. Калі ў 1918 годзе М. Любаўскі прызнаваў факт прыходу кіеўскіх князёў з за мора, дык у 1942 годзе акадэмік В. Грекоў напісаў, што нарманская тэорыя гэта праца фашысцкіх фальсыфікатараў гісторыі, а ў 1947 г. Н. Яковлев у часопісе „Большевик” асьветчыў, што нарманская тэорыя ёсьць палітычна шкодная. Маючы ўжо заданы з маскоўскага цэнтру, як камэртонам тон, у Гісторыі Беларусі, выданай Акадэміяй Навук у 1954 годзе сказана на старонцы 26, што нарманская тэорыя ёсьць антынавуковая й палітычна шкодная. Ясна, што ў умовах расейскай дыктатуры зрабілася немагчымай усялякая дыскусыя аб „палітычна шкоднай” тэорыі.

У сатэліцкай Польшчы таксама ясна абавязывае расейская ўстаноўка, як у адносінах да Кіева, так і да Польшчы, дзе раней было даволі навукоўцаў, што надавалі тую ці іншую вагу нарманскай тэорыі, аб ролі Нарманаў у паўстаньні польскай дзяржавы – нарманскай тэорыі ў рожных яе варыянтах. Напрыклад К. Шайноха ідэнтыфікаваў племя Лехітаў з Нарманамі з 6-га стагодзьдзя. Тадэуш Чацкі даводзіў існаваньня нарманскіх уплываў на паўстаньне польскага й літоўскага заканадаўства. Фр. Пекосіньскі даводзіў, што племя Лехітаў ужывала рунічныя знакі ў сваіх гэрбах.

У сучаснай Польшчы В. Ловмяньскі піша, што сучасная навука ўсе пералічаныя пагляды адкідае. Нічога ў гэтым дзіўнага няма; у ўмовах расейскай акупацыі ён і ня можа пісаць інакш.

Ня ёсьць маім заданьнем займацца паўстаньнем польскай дзяржавы, але ўсёж трэба адзначыць цікавы момант, што гэтая дзяржава паўстала не ў цэнтры разсяленьня польскіх плямёнаў, а на паўночным-захадзе, бліжэй да мора.

Захаваўся ў ватыканскіх архівах дакумэнт з 991 году, аб адданьні пад папескую апеку тэрыторыі тагачаснай Польшчы. У дакумэнце гэтым знаходзіцца апісаньне межаў дзяржавы й пачаткавы пункт гэтага апісаньня – гэта той, дзе заходняя мяжа сягала мора, як думаюць некаторыя ад тагачаснай сталіцы Штэціну, які быў добрым выхадным пунктам для далейшай экспансыі на паўдзённы ўсход. Вельмі цікавым таксама тое, што хаця з апісаньня межаў дзяржавы вынікае, што апісаньне адносіцца да тагачаснай Польшчы, аднак у дакумэнце не ўспамінаецца імя тагачаснага князя Мешка Першага (963–992), а як князь фігуруе Дагомэ ці Дагонэ, паводле некаторых аўтараў – скандынаўскі Дагр (Dagr). На ўсё можна знайсьці вытлумачэньне й некаторыя польскія аўтары цьвердзяць, што Дагомэ гэта перакручанае імя Дагобэрт і дадумываюцца, што можа Мешко Першы пры прыняцьці хрысьціянства быў ахрышчаны Догобэртам, хоць у гістарычных крыніцах няма аб гэтым нават ценю ўспаміну. Дачка Мешка Першага называлася Сігрыд (гучыць ня вельмі па славянску) і была замужам за швэцкім каралём.

Згодна з савецкімі ўстаноўкамі існаваньне нарманскай праблемы зусім сьведама заціраецца.

Напрыклад, калі ў Польшчы нядаўна быў знойдзены нарманскі могільнік, дык адразу была дадзеная афіцыйная вэрсыя (бо факту нарманскасьці могільніку нельга было запярэчыць), што гэта могільнік наёмнай вараскай дружыны, завэрбаванай у Кіеве, што была на службе ў мясцовага князя, хаця як меў называцца той князь не ўспомнена.

Гэтыя прыклады паданыя для аділлюстраваньня цэлёвага замаўчываньня нарманскай праблемы з увагі на палітычную неадпаведнасьць.

Можа нехта зусім слушна папытаць, чаму нашыя суседзі ня могуць сабе дазволіць на аб'ектыўны падыход да праблемы, дзеля палітычных прычынаў, а Беларусы могуць. На мой пагляд Беларусы могуць сабе дазволіць на аб'ектыўны падыход да праблемы, бо ня маюць іншага выхаду, бо кожны іншы падыход будзе дзеяць на нашу некарысьць.

Перад Беларусамі ў гэтай справе тры магчымасьці: прызнаць, што літоўскія князі былі (1) славянскага паходжаньня, (2) балцкага паходжаньня, або (3) скандынаўскага.

Ніякіх даных аб славянскім паходжаньні літоўскіх князёў няма.

Прызнаць, што літоўскія князі былі балцкага паходжаньня, гэта было-б запярэчыць фактам, якія нязгодныя з такім цьверджаньнем.

Такімі фактамі ёсьць факты наступныя: немагчымасьць вывады імёнаў літоўскіх князёў з балцкіх моваў, па другое немагчымасьць вытлумачыць факт, што Балты, якія пачаткова займалі амаль усю тэрыторыю сучаснай Беларусі (не БССР!), далей гублялі сваю тэрыторыю, пад кіраўніцтвам сваіх князёў. Факт, што субстратам беларускага народу былі Балты прызнаецца нават саветамі ў кнігах не прызначаных для масавага чытача. Напрыклад В. В. Седов у сваёй кнізе „Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья” з 1970 году на старонцы 12 піша: "Выйдя из разных диалектных груп праславян и в разное время племена Верхнего Поднепровья и Подвинья в XIII–XIV вв формируются в единую славянскую народность –белоруссов. Причиной этого является однородный балтский субстрат на всей белорусской территории".

Балты, што пачаткова займалі амаль усю тэрыторыю Беларусі, былі, як гэта звычайна адбываецца ў такіх выпадках, часткова вынішчаныя, часткова асыміляваныя, а часткова ў канцы гэтага працэсу дасьнутыя да Балтыцкага мора, ясна ня былі ў стане павярнуць гэты гістарычны працэс у адваротны бок і ў пэўным моманце стварыць пануючую дынастыю ў В.К.Л. і падпарадкаваць сабе беларускія землі. У сьвятле гэтага робіцца ясным, што тут быў увайшоўшы ў гэты працэс нейкі новы элемэнт. Жамойцы, якія цьвердзяць, што В.К.Л. было іхняй дзяржавай ніколі нават не прабавалі адзыскаць згубленай на карысьць Беларусоў тэрыторыі бо нават прабаваць гэтага ня былі ў стане й пануючай нацыяй у В.К.Л. сталіся Беларусы, якія лічылі й лічаць, што Вялікае Княства Літоўскае гэта была дзяржава Беларускага народу, дзе ў характары меншасьцяў былі й іншыя народы, зь вялікшых гэта былі Украінцы й Жамойцы.

Усялякія сёньняшнія й мінулыя спробы даказываньня, што вядучай, пануючай групай у В.К.Л. былі Жамойцы, павінны быць адкінутыя хаця-б з увагі на выказаньне выдатнага дзеяча ВКЛ Л. Сапегі, род якога выводзіцца ад Сямёна Сапегі са Смаленшчыны.

Леў Сапега, які займаў галоўныя становішчы ў В.К.Л.: – гэтмана, ваеводы віленскага, канцлера й іншыя становішчы, ў прадмове да Статуту Вялікага Княства Літоўскага, выданага ў 1588 годзе напісаў наступна (цытую паводле перакладу выданага ў 1938 годзе ў Коўні міністэрствам Асьветы):

"А если которому народу встыд правъ своих не умети, поготовю нам, которыя не обчым якым языком, але своим власным правы списаные маем и кождого часу чого нам потреба ку отпору всякое кривды ведати можем".

Гэтае аўтарытэтнае сьцьверджаньне канцлера дзяржавы, што Статут напісаны ягонай мовай, мовай большасьці жыхараў В.К.Л. дастаткова сьцьвярджае беларускі характар В.К.Л.

Пасьля выданьня Статуту ня было чуваць аб пратэстах са стараны Жамойцаў, бо як можна было пратэставаць супрць усім вядомых фактаў.

Як было ўжо сказана, ў VII–IX вяках, Скандынавы праявілі вялікую экспансыю. Экспансыя гэтая насіла рожны характар у рожных часох і рожных мясцох. У адных мясцох, як напрыклад у Зах. Эўропе, гэтая экспансыя праяўлялася найчасьцей у форме звычайных рабаўнічых-пірацкіх нападаў, хаця побач з гэтым была й калёнізацыя, як у Ісляндыі, Грэнляндыі, Англіі. У Усходняй Эўропе іхняя экспансыя мела рабаўнічы характар, але можа ў большай меры гандлёвы й з мэтай лепшай эксплёатацыі таксама дзяржаватворчы.

Ведаючы з гісторыі аб размаху скандынаўскай экспансыі, што сягала ад Грэнляндыі й Амэрыкі да Канстантынопаля, цяжка думаць, што Скандынавы не пацікавіліся, што ляжыць у іхным бязпасярэднім суседстве, праз мора, над Нёманам.

У маім разуменьні справа скандынаўскай экспансыі ўздоўж Нёмана прадстаўляецца наступна.

У дакладней неазначаным часе, магчыма неаднаразова, нейкая скандынаўская група, магчыма зьбліжаная да групы, што пазьней зарганізавала кіеўскую дзяржаву Русаў, увайшла з Балтыцкага мора ў Нёман, стварыла апорны пункт пры уйсьці Нёмана ў мора й пачала паступова пасоўвацца ўгару ракі й яе прытокаў, падапарадкуючы мясцовае жамойдзкае насельніцтва. Бліскасьць групы, што арганізавала кіеўскую дзяржаву з групай што пачала экспансыю ўгару Нёману, вынікае з паўтаральнасьці назоваў з каранём „рус” і паходных словаў, у мясцовасьцях каля ўпаду Нёмана ў мора. Нёман перад упадзеньнем у мора дзеліцца пачаткова на два вялікія рукавы, зь якіх правы называецца Русс. Сама затока, што цяпер вядомая пад назовам Куронскай, да XV стагодзьдзя называлася Русна. Два галоўныя рукавы Нёману далей (бліжэй да мора) дзеляцца на многа рукавоў, з якіх адзін называецца Варрус. З паданага можна зрабіць вывад, што ў гэтых мясцовасьцях была нейкая этнічная група, што называлася Рус ці Русь. Можна было-б рабіць дадумы пра этнічную прыналежнасьць гэтай Русі – Славяне, Жамойцы, Скандынавы? У вырашэньні гэтай праблемы дапамагае гісторыя. У гісторыі Нарвэгіі Торфэўс'а падаецца, што кароль Гальфдан вёў вайну

у заморскай краіне на ўсходзе й забіў у змаганьні іхняга караля імём Зынтрыг. Там-жа гаворыцца, што іншы кароль Русаў на імя Эймунд аддаў за яго замуж сваю дачку Альвэйг. Гэтыя імёны выразна Скандынаўскія й на падставе гэтага можна цьвердзіць аб існаваньні скандынаўскай калёніі пры ўпадзе Нёману ў мора.

У беларускіх гістарычных хроніках, г. званай Хронікі Быхаўца і ў Хроніцы Літоўскай і Жамойдзкай, ды іншых, згодна гаворыцца, што літоўская княжая група разам са сваім акружэньнем, паходзіла з Рыму. Хронікі падрабязна апісваюць, як гэтая група трапіла у уйсьцьце Нёману й пачала пасоўвацца ўгару ракі, закладаючы гарады(замкі) й падпарадкуючы сабе мясцовае насельніцтва. Легенду пра паходжаньне літоўскай княжай групы з Рыму трэба адкінуць, як незнаходзячай падтрыму ў іншых крыніцах. Трэба аднак прыняць пад увагу той факт, што ў кожнай амаль легендзе часта захоўваюцца сьляды праўдзівых здарэньняў і гэтым праўдзівым здарэньнем у легендзе аб паходжаньні літоўскіх князёў, будзе *факт прыбыцьця гэтай групы з мора.* Група гэтая з увагі на сваю малалікасьць, а таксама дзеля адсутнасьці скандынаўскіх жанчынаў, моўна магчыма хутка здэнацыяналізавалася, хаця ў поўнасьці захоўваючы традыцыю свайго паходжаньня й свае звычаі. Невялікая колькасьць тыповых скандынаўскіх пахаваньняў, ня дзіва, бо колькасьць прыбыльцаў ня была вялікая, а з другога боку, цікавячая нас тэрыторыя ня была археалягічна сыстэматычна дасьледавана, ды й дасьледаваць у гэтым кірунку сучасныя валадары ня маюць ніякай ахвоты.

Традыцыя заморскага паходжаньня йснавала ў В.К.Л. ня толькі ў тым часе, калі жыў Гэдэмін, Альгерд, але гэтая традыцыя была жывая нават у канцы XVI стагодзьдзя. У гэтым часе йснавала ў В.К.Л. плынь, якая хацела перайсьці ў В.К.Л. на ўрадавую лацінскую мову. Адзін з прыхільнікаў гэтай плыні, Ротундус, удзельнік рэдакцыйнай камісіі выданьня Статуту 1588 г., выдаў у лацінскай мове хроніку літоўскіх князёў Epitomae Principium Lithuaniae і ў прадмове да яе напісаў, што самыя Ліцьвіны ахвотна прызнаюць, што яны ёсьць, за выняткам сялянаў лацінскага паходжаньня й з русінаў, найбольш выдатныя такога-ж паходжаньня. З гэтага выказываньня Ротундуса вынікае тое, што шляхта адчувала сваё пачаткова чужое паходжаньне яшчэ ў XVI веку. Адносна-ж лацінскага паходжаньня, дык зразумела, што ім лепш было паходзіць са слаўнага Рыму, чым ад піратаў – гандляроў.

Даўшы агульны нарыс праблемы паходжаньня літоўскіх князёў перайду цяпер да канкрэтных момантаў на пацьверджаньня тэзы аб скандынаўскім паходжаньні літоўскіх князёў. Бязумоўна, ніводзін з паданых момантаў ня можа быць бяспрэчным довадам, але ў сваёй суме, яны даюць пацьверджаньне тэзы. У гэтым месцы будзе на мейсцы адзначыць, што ў гуманістычных навуках ніколі няма згоды ўсіх на нейкую праблему й часта здараецца, што бывае толькі паглядаў, колькі людзей, і тут я коратка прадстаўлю свае пагляды.

* * *

У выданых Акадэміяй Навук СССР хроніках „Літоўскай і Жамойцкай" і Быхаўца, зьмешчаны апісаньні Жамойці, так, як яе бачылі суседзі Беларусы.

Часта спатыкаюцца ў навуковай літэратуры цьверджаньні, што хронікі гэтыя пісаныя з мэтай узьвялічэньня літоўскіх князёў. Так напрыклад піша ў „Полымі" Мікола Ермаловіч у рэцэнзіі пад загалоўкам: „Перачытываючы летапісы". Такую самую думку выказывае польскі прафэсар Гэнрык Ловмяньскі. Думаю, што каб вышэйназваныя хронікі мелі такую мэту, дык там не знайшлі-б месца такія выказываньні, як ніжэйцытаваныя выпіскі з „Літоўскай і Жамойцкай" хронікі. Падаю тут, што знаходзіцца ў хроніцы:

„... аднак-жа той народ літоўскі праз доўгі час ад пачатку свайго панаваньня быў нязначны. Русь мела над ім зьверхнасьць і дань ад іх брала ...
бралі ад іх у дань венікі й лыка на вяроўкі, а гэта дзеля недастатку й няплоднасьці зямлі, каторая яшчэ ня была выпраўлена."

Выглядае, што Скандынавы з кіеўскага цэнтру, што ўжывалі дняпроўскі шлях бралі з Жамойці дань аж да тае пары пакуль з другога боку не аказаліся таксама Скандынавы, што пранікли на гэтую тэрыторыю нёманскім шляхам.

Адносна агульнай роўні матэрыяльнай культуры, знаходзім у іншым месцы таго-ж летапісу наступнае апісаньне:

„А строі іх – усе зьвярынныя скуры, а маемасьць іх – на сабе што мог насіць; а дамы іх кучка плеценая, дорам простым пакрытыя, а боты іх з лык. А зьвярыны лоб аблуплены замест шапкі на галаву клалі, а калі дзе ў рускіх землях дасталі з плуга лемешоў, дык на доўгія кіі валочні нарабіўшы асадзілі й да стрэл таксама жалезец або шыл набівалі."

Адносна ўзбраеньня Жамойцаў, дык у гэтай-жа хроніцы знаходзіцца вельмі маляўнічае апісаньне:

„... асобна таксама абоз з калёсаў скрыпучых паставіў на старане, бяз зброі (бо яны яшчэ гэтага ня ведалі), толькі зубровыя, мядзьвежыя, воўчыя скуры нявыпраўленыя насілі, а аружжа лук просты з дубіны або лешчыны загнёны .... Шабля толькі ў гэтмана была, муншук з лык на каня, а на нём самым на вайне замест лямпарта рагожа на плячох...."

Гэтулькі гаворыць хроніка правільна апісывуючы роўню матэрыяльнай культуры Жамойці, але ў гэтым апісаньні перасунутая храналёгія, гадоў хіба на сто. Пры гэткай роўні матэрыяльнай культуры й вайсковай тэхнікі, Жамойцы, нават пад выдатным вайсковым кіраўніцтвам літоўскіх князёў – Скандынаваў, ня былі-б у стане здабыцца на нешта большае, як звычайны кароткатрывалы неспадзяваны рабаўнічы напад і будаваньне імпэры перавышала іхнія магчымасьці.

* * *

Адным з довадаў небалтыцкага паходжаньня гэтак званых „літоўскіх" князёў ёсьць іхныя імёны; ня толькі імёны самых князёў, але й імёны іхняга акружэньня – баяраў – шляхты – іменьніцтва цэлай групы, якая сталася, прынамсі на пачатку, пануючай – кіруючай групай у Вялікім Княстве Літоўскім. Я ўзяў слова „літоўскіх" у чхжаслоў, бо гэтыя літоўскія князі ня былі Балтамі, паводле свайго паходжаньня й ня мелі этнічнай лучнасьці з Жамойцамі, якія ў пэўным часе пачалі сябе называць Ліцьвінамі.

На падставе раду фактаў і на падставе іхняй інтэрпрэтацыі я прыйшоў ва высьнаву, што гэтыя літоўскія князі маглі быць і былі гэрманскага – скандынаўскага паходжаньня.

Супроць гэтай думкі прыходзілася спатыкацца з засьцярогамі, дзеля тых ці іншых прычынаў. Адным з Беларусаў, што займаўся гэтай праблемай ёсьць В. Пануцэвіч. Паглядзім ягоныя пагляды. У сваёй кнізе „З гісторыі Беларусі", выданай у 1965 годзе, на старонцы 74 В. Пануцэвіч піша наступнае:

„З лінгвістычнага пункту гледжаньня балтафілы спасылаюцца на... (2) імёны, так тапаграфічныя, як і на асабовыя, даводзячы зусім неабаснавана, што тэрыторыяльныя назовы, а таксама імёны літоўскіх князёў і баяраў быццам не славянскія. Яны „балтафілы" зусім не даводзяць балцкасьці гэтых імёнаў, толькі адмаўляюць ім у славянскасьці на тэй падставе, што быццам у славянскай мове яны не знаходзяць вытлумачэньняў. А ці знаходзяць яны вытлумачэньне ў жамойцкай мове яны маўчуць."

Цяпер маленькае тэрміналягічнае высьненьне. „Балтафілы" ў тэрміналёгіі В. Пануцэвіча гэта тыя, што незгаджаюцца з паглядамі В. Пануцэвіча на гэтую праблему. Падпадаючы ў тэрміналёгіі В. Пануцэвіча пад мянюшку балтафіла ня буду даводзіць балцкасьці гэтых імёнаў, хацяб якраз гэтага трэба было-б ад балтафіла спадзявацца; таксама я павінен прызнацца, што ня ў стане вывесьці гэтых імёнаў са славянскіх каранёў, бяз ужываньня лінгвістычнай жанглеркі.

Думаю, што імёны літоўскіх князёў і зьбліжанай да іх групы носяць выразныя азнакі паходжаньня з гэрманскіх моваў скандынаўскай групы – швэцкафй і данскай.

У выданай В. Пануцэвічам у 1953–54 гг. кнізе „Жамойць і Літва" ён парушае гэтую праблему на старонках 133–134 і піша, што:

„... дае асновы думаць, што імёны тыпу

Скірмунт, Доўмант, Ясмант – яцьвяскага паходжаньня".

Яцьвягі-ж паводле В. Пануцэвіча гэта народ іранска-сармацкай групы. Калі-б гэтак было ў запраўднасьці, дык тады было-б лёгічна цьвердзіць, што ўсе імёны падобнага тыпу, а значыць і імёны многіх літоўскіх князёў, як напрыклад Нарымунт, Ромунт ці Эймант – таксама іранска-сармацкага паходжаньня. Гэткага аднак Пануцэвіч высьнаву чамусьці ня робіць.

Спробы высьненьня значэньня імёнаў літоўскіх князёў рабіліся ўжо неаднаразова, але я не сказаў-бы каб вельмі пасьпяхова. Сярод гэтых спробаў ёсьць цікавая праца В. Н. Юргевіча, выданая ў 1881 годзе пад загалоўнам: "Опыт объяснения имен князей литовских". У кнізе гэтай В. Н. Юргевіч, як выглядае з прозьвішча жамойцкага паходжаньня, паставіў сабе мэтаю давесьці, што ўсе гэтыя імёны славянскага, а лепш гаворачы хрысьціянскага ў славянскім выданьні паходжаньня. Для ілюстрацыі цьверджаньняў В. Юргевіча, даю некалькі прыкладаў: паводле Юргевіча Ягайла гэта тое самае, што Яков(Якуб), Скіргайла гэта Сяргей, Сьвідрыгайла гэта тое самае, што Сідар, Альгерд гэта сапсаванае імя Аляксандар, Кэйстут гэта Канстантын. Задаволены са сваіх вывадаў Юргевіч скарыстаў з нагоды, каб пасьмяяцца з тых, хто хацеў-бы знайсьці высьненьне імёнаў літоўскіх князёў з жамойцкай мовы й падае, што ў польскай газэце „Тыгоднік Пэтэрбурскі" з дня 17 чэрвеня 1850 году два Жамойцы зь якіх адзін называўся Данілло, а другі Доугдарыс далі свае спробы высьненьня значаньня імёнаў літоўскіх князёў і падае прыклады гэтых высьненьняў, у якіх абодвы Жамойцы даюць свае высьненьні, якія вельмі розьняцца паміж сабою. Імя Ягайла паводле думкі Данілло азначае „Калі жаль", паводле-ж Догдарыса азначае „Добры яздок". Кэйстут, паводле Данілло – „Той што зьмяняецца", паводле-ж Доугдарыса – „Той што разагравае". Гэдымін, паводле Данілла значыць „Той хто топча сорам", паводле-ж Доугдарыса азначае „Дасканалы сьпявак". Сьвідрыгайла, паводле Данііллы –„Жаль сэрца", паводле-ж Доугдарыса „Той хто дагнаўшы можа зьніштожыць".

Хіба гэтых прыкладаў досыць для паказаньня цяжкасьцяў зьвязаных са спробамі высьненьня імёнаў літоўскіх князёў на падставе Жамойцкай мовы.

Калі возьмем славянскія імёны падобнага тыпу, дык не спаткаемся з ніякімі труднасьцямі. Кожнаму, хто ведае хоць адну славянскую мову не прадставіць цяжкасьці разшыфраваць значэньні імёнаў Беларусаў, Расьціслаў, Вячэслаў ці падобных.

Перад тым, як перайсьці да разгляду самых імёнаў трэба зрабіць некалькі ўступных увагаў. Напісаньні імёнаў у нашых і іншых летапісах і дакумэнтах адзначаюцца вялікай разнаітасьцяй, ня толькі ў рожных летапісах ці дакумэнтах, але часта здараецца, што напісаньні таго самага імені ў той самай хроніцы ці дакумэнце рожніцца. Тое самае зьявішча наглядаем і ў матэрыялах нашых суседзяў.

Паасобныя літары ў тым самым імені а часта і ў тым самым дакумэнце бываюць рожныя. Літары – „а", „о", „у"; „г" і „д"; „т" і „д"; „е" і „і"; часта зьмяняюцца бяз ніякай сыстэмы. Напрыклад маем „Гедімін" і „Гедіман"; „Міндок" і „Міндог" і „Мендог" і „Мендок"; „Скірмунт" і „Скірмонт"; „Кейстут" і „Кейстутей"; прыкладаў можна даць больш.

Гэтыя рожніцы зразумелыя, бо запісы рабіліся пераважна паводле слуху, як хто чуў, і нададатак часта асобамі, што ня ведалі мовы з якой данае слова паходзіла. Некаторыя нязгоднасьці вынікаюць таксама з таго, што ў той час адсутнічалі нормы для перадачы гукаў у пісьмовай форме, а трэба ведаць, што вуха ў гэтым сэнсе прылада вельмі недакладная ў адрожніваньні зьбліжаных гукаў.

Вельмі добрай ілюстрацыяй можа быць зробленый, больш менш у тым самым часе, запіс лацінскага тэксту малітвы на слух двума рожнымі асобамі рунічным альфабэтам, а лепш сказаць футгаркам.

Ave Maria gratia plena dominus tecum
– лацінскі тэкст

Ake Maria kratia plena Tominus ticum
– адзін запіс

Aue maria grasia plena Domin ticum
– другі запіс

Тая самая праблема йснавала й пры запісах імёнаў нашых князёў. Гэтая праблема йснуе напрыклад і цяпер – досыць паслухаць ангельскамоўнае радыё ці телевізыю ці паглядзець тэлефонную кнігу ў якой паданыя славянскія прозь-

вішчы. Калі запісаць на слух ці прачытаць паводле запісу, дык гаспадар прозьвішча сам сябе не пазнае.

Стара германскія, а ў нашым выпадку скандынаўскія імёны часта складаліся з двох частак – словаў, што азначалі пераважна тагачасна ўважаныя ў тым асяродзьдзі рожныя пазытыўныя вартасьці, як удача, адвага, сіла, улада, багацьце, кіраўніцтва, або важныя рэчы, як лук, меч, кінжал і г.д. Гэтыя словы камбінаваліся ў бязконцую колькасьць палучэньняў, творачы імёны, што складаліся з дзьвох кампанэнтаў – словаў. Гэтыя двучастковыя імёны былі азнакаю вышэйшага становішча, бо звычайныя вікінгі мелі кароткія імёны, як Токі, Буй, Алі, Вульф і г.д. Імёны двухскладовага тыпу дазваляюць на шырокую інтэрпрэтацыю іхняга значэньня.

Як было ўжо ўспомнена пра скандынаўскія імёны, тое самае адносіцца й да „літоўскіх" імёнаў літоўскіх князёў і баяраў. Імёны складаюцца з дзьвох частак – словаў, прычым некаторыя словы выступаюць часьцей на канцы слова, чым на пачатку, хаця не заўсёды. Маем напрыклад імя Гэдi–мін, але маем і Мін–дог, маем Дов–монт, але маем і Монт–віл. Пяройдзем цяпер да найбольш пашыраных канцавых частак імёнаў. Найбольш пашыранай канцавой часткай гэтых імёнаў ёсьць Монт, як у Скірмонт і Мунт, як у імені Нарі–мунт. Слова гэтае, монт ці мунт, у першым значэньні азначае руку, а ў больш пераносным значаньні сілу, апеку.

Паходжаньне імёнаў з элементарным мот ці мунт зробіцца хіба ясным, калі мы зьвернем увагу на тое, што ў сагах вікінгаў а таксама на памятнікавых каменьнях з рунічнымі напісамі ў Швэцыі й Даніі, гэта вельмі пашыраны элемэнт скандынаўскіх імёнаў. Там мы знаходзім імёны: Ар–мунд, Гуд–мунд, Гер–мунд, Ас–мунд, Э–мунд і іншыя.

Наступна, хіба другой паводле пашырэньня ёсьць канцавая частка імя „Бут" – „Bud" – слова гэтае азначае загад, каманду, кіраўніцтва, як у Корі–бут.

Наступны элемэнт імёнаў – Віл, як у імёнах Радзі–віл, Монт–віл, азначае волю, асобу са сваёй воляй, непадуладную іншым.

Элемэнт Гайло, Гело, праўдападобна паходзіць ад „Geled", чын, становішча, або ад „Gal" – злосны, шалёны.

Элемэнт Герд, як у Аль–герд, Дол–герд, паходзіць найбольш праўдарадобна ад слова „ger" – кап'ё. У скандынаўскай міталёгіі ўспамінаецца імя „Gerdha".

Элемэнт Волд, Валд, як у Раг–волд, азначае сілу, уладу, кіраваньне.

Элемэнт Віт мае многа значаньняў, бо Від – белы, шырокі, вялікі, Відэ – ведаць, разумець. Ад гэтага караня паходзіць англа-саксонскае Вітан – мудры, дасьветчаны, райца, сябра вітангэмат – сходу каралеўскіх райцаў. Сярод беларускіх прозьвішчаў маем таксама Вітана ў асобе Вітана Дубейкоўскага.

Скончыўшы кароткія агульныя ўвагі й разгляд некаторых слоўных элементаў, што паўтараюцца ў канцоўках двухслоўных імёнаў літоўскіх князёў, перайду цяпер да спробы вытлумачэньня першага слоўнага элемэнту гэтых імёнаў, даючы такім чынам прыблізнае значаньне гэтых імёнаў.

Буй–від: bue – лук, vid – вялікі (трэба ўспомніць што імя Буй успамінаецца ў расказах пра дружыну ёмсборгскіх вікінгаў)
Дол–герд: dolk – кінжал, ger – кап'ё.
Эй–монт: eye – мець, mont – апека, сіла.
Евнут: evne – здольнасьць, сіла.
Гашт–алт: gast – марак, old – стары.
Геді–мін: gedigen –праўдзівы, min – стары.
Гер–монт: ger– кап'ё, вайна, mont – сіла.
Я–монт: ja – але, mont – сіла.
Кейстут, Кестутей: kejste – левая рука, леваручны.
Корі–бут, Кор–бут: kori – кучаравы, bud – камандзір, правадыр.
Корі–гайла: kori – кучаравы, gajla – той што мае становішча.
Монт–віл: mont – сіла, vil – воля.
Нарі–мунт: narig – суровы, няроўны, munt – сіла.
Ол–герд: ol – усё, heard – чуючы. У скандынаўскай міталёгіі ўспамінаецца імя Gerdha.
Пісі–монт: piske –сячы, біць, mont – сіла.
Сіг–мунт (у беларускім ужываньні Жыгімонт) паходзіць ад Sigmundr – гэта тытул скандынаўскага бога Одына й тлумачыцца, як Самаўладца. Сіг –Sig значыць сам, Мунт – Munt сіла.
Раді–віл: rad – сябра, цела, вяславаць, рада, vil – воля.
Раг–валд: rag – цягнуць у значаньне, вяславаць, vald – сіла, кіраваньне. Корань Раг выступае ў імені швэцкага князя XI стагодзьдзя, а таксама ў рунічных напісах з X стагодзьдзя – Рагнгілд і Рагнфрід.
Віді–монт: vid – шырокі, разумны, mont – сіла, апека.
Скір–гайла: skir – ясны, чысты, gajla – той што мае становішча.
Скір–монт: skir – ясны, чысты, Mont – сіла.
Віскут: viske – разрываць, нішчыць.
Тот–віл: tot – тугі, vil – воля.

Як відаць з паданых прыкладаў многа імёнаў літоўскіх князёў знаходзяць вытлумачэньне гэтых імёнаў у скандынаўскіх каранёх і вельмі неправўдападобна, што гэта сталася прыпадкова. Больш падставы думаць, што прычына гэтай зьбежнасьці ёсьць у скандынаўскім паходжаньні літоўскіх князёў. Мяне больш дзівіць, што праход гэтых князёў праз жамойцкія землі не зрабіў ніякага ўплыву на іменьніцтва літоўскіх князёў.

* * *

Было ўжо ўспомнена, што ў паганскіх Скандынаваў існавала вера, што чалавек у нейкай форме жыве й пасьля сьмерці й гэтая вера накладала маральны й звычаёвы абавязак на блізкіх памерлага забязьпечыць памерламу ўжываньне рэчаў і ўслугаў, такіх самых, як і за жыцьця.

Такім чынам вытварыўся звычай, што ў гроб ваяўніка, апраненага ў найлепшае ягонае адзеньне, клалі ягонае аружжа, забівалі на мейсцы паховінаў ягоных сабакаў, сокалаў, коняў, часта жонку, слугаў і тады ўсё разам спалівалі. Пазасталыя косьці пасьля гэтага складалі ў спэцыяльнае глінянае ці мэталёвае начыньне й насыпалі над гэтым магілу – курган. Як-жа выглядалі хаўтурныя звычаі ў літоўскіх князёў? У беларускіх хроніках знаходзіцца апісаньні хаўтураў князёў Сьвіндорога, Гэрмонта, Гэдыміна й іншых. Ніжэй падаю апісаньне хаўтураў Вялікага Князя Гэдыміна, як найбольш падрабязнае. Апісаньні хаўтураў іншых князёў у аснаўным такія самыя, толькі карацейшыя.

Вось апісаньне паховінаў Вялікага Князя Гэдыміна, як гэта падае Хроніка Літоўская й Жамойцкая пад 1328 годам:

> „А потым, калі ўсе сем сыноў зьехаліся на хаўтуры сваёго бацькі, дык апранулі яго ў княжую вопратку, якую за жыцьця найлепш любіў, а пры ім шаблю, рагаціну, сагайдак, пару сокалаў, пару хортаў, каня жывотнага з сядлом, слугу яго найвярнейшага любімага, зь ім, зьвязаўшы на стос дрэва палажылі, а таксама зброю яго й частку нейкую ваеннай здабычы й трох вязьняў Немцаў збройных жывых, навокал дровы падпаліўшы, зь ім спалілі...."

Абрад хаўтураў са спаліваньнем цела ня ёсьць выключнай асаблівасьцяй Скандынаваў, бо звычай гэты быў пашыраны амаль у ваўсіх індаэўрапэйскіх народаў і вельмі часта быў зьменены на цэлапахавальны абрад (бяз спаленьня цела), толькі ў сувязі з прыняцьцём хрысьціянства, хаця здараліся выпадкі, што звычай спаліваньня нябошчыкаў быў пакінуты многа стагодзьдзяў перад прыняцьцем хрысьціянства.

Можа паўстаць пытаньне, чаму, калі целапальны абрад быў шырака пашыраны сярод індаэўрапэйскіх народаў, целапальны абрад хаўтураў літоўскіх князёў, ёсьць скандынаўскі, а не балцкі. Гэтага пагляду, што целапальны абрад пахаваньня ня быў уласьцівы балцкім плямёнам трымаецца В. Пануцэвіч, але найлепш і найвыразьней уняла гэтую праблему прафэсар каліфарнійскага ўнівэрсытэту Марыя Гімбутас, якая ў кнізе, пад загалоўкам „Балты" (The Balts), выданай у 1963 годзе, на старонцы 112 піша наступнае (падаю згодна з ангельскім арыгіналам, каб ня было ніякіх сумліваў у значаньні напісанага):

> „The Baltic tribes, except for the Prussians, abandoned cremation at about the time of the birth of Christ and began to inhume their dead. Separate tribes developed their own distinctive burial rites..."

Палучыўшы цьвярджаньне жамойцкай навукоўкі з фактам, што паховіны літоўскіх князёў адбываліся целапальным абрадам, праз 1400 гадоў пасьля таго, як балцкія плямёны пакінулі целапальны абрад, робіцца ясна, што літоўскія князі не належалі да балцкай этнічнай супольнасьці, а захавалі свой, на тыя часы ўжо архаічны, целапальны абрад, бо Скандынавы на сваёй бацькаўшчыне былі змушаны пакінуць гэты абрад, у сувязі з прыняцьцем хрысьціянства, пачынаючы ад IX стагодзьдзя. Калі-б нават ня было ніякіх іншых довадаў скандынаўскасьці літоўскіх князёў, дык адзін гэты факт целапальных хаўтураў павінен быў бы выклікаць прынамсі сумліў у балцкасьці літоўскіх князёў.

* * *

У рожных беларускіх летапісах успамінаецца, што ў 1329 годзе Вялікі Князь Гэдымін, сьпючы пасьля паляваньня, на месцы дзе звычайна спалівалі пасьля сьмерці літоўскіх князёў, там дзе рэчка Вілейка ўпадае ў Вільлю, меў сон, што на тэй гары, дзе ён у гэты дзень забіў тура, стаяў вялізарны зялезны воўк і выў гэтак голасна, як-бы ў ім было сто ваўкоў. Князь Гэдымін зьвярнуўся, як кажа хроніка да „паганскага біскупа" Ліздэйкі, каб той вытлумачыў яму значаньне сну. Ліздэйка вытлумачыў значаньне сну наступна:

> „Княжа вялікі Гэдымін і пане мой! Воўк той, якога ты бачыў як-бы выкаванага з зялеза знача, што на гэтым месцы целапаленьня князёў (жэглішча) будзе галоўны замак і галоўнае места твае дзяржавы, а сто ваўкоў у тым ваўку выючых, каторых голас на ўсе стораны даходзіць, значыць, што той замак і места дабратою й адвагаю сваіх грамадзянаў і вялікімі справамі Тваіх патомкаў вялікіх князёў літоўскіх, каторыя будуць тут мець сваю сталіцу, разгалосіцца й пашырыцца сваёй вялікай славай па ўсіх старонах сьвету."

Князю Гэдыміну спадабалася выясьненьне сну й ён зараз-жа даў загад пачаць будову замку й места віленскага й перанёс сюды „на патомныя часы" сталіцу, назваўшы яе Вільняю ад назову ракі Вільлі. Ня ведаю, як Жамойцы выясьняюць той факт, што хаця рака Вільля па жамойцку называецца Нэріс, Гэдымін узяў назоў места й гораду ад беларускага назову ракі Вільлі.

Сны бываюць рожныя й могуць прысьніцца рожныя зьвяры, ведаючы аднак пра ролю ваўка ў скандынаўскай міталёгіі, як сталага спадарожніка й пасланца галоўнага бога Одына, робіцца зразумелым, што Гэдымін успрыняў свай сон, як боскі наказ залажэньня замку й места. Залажэньне Гэдымінам замку й места віленскага не знаходзіцца ў супярэчнасьці з тым фактам, што на месцы Вільні існавала ўжо беларускае паселішча, бо гэтае залажэньне выразілася ўператварэньні йснуючага паселішча ў абаронны й адміністрацыйны цэнтр.

Хіба што не прыпадкова ваўкі йзноў выступаюць у легендзе пра залажэньне гораду Вілкаміру. Цытую з Хронікі Літоўскай і Жамойцкай:

> „... калі-ж Даспрунгус прыйшоў на тое мейсца, дзе яго збудаваў, дык знайшоў вялікую колькасьць ваўкоў. Каторыя ваўкі згодна жывучы з быдлам, коньмі, авечкамі даспрунгусавымі, ніякай шкоды не рабілі ў ягоным дабытку, так што логавы свае маючы пладзіліся між імі й хадзілі між авечкамі, як авечкі, а дзеля гэтага маючы мір Даспрунгус назваў места Ваўкамір."

Трэба зазначыць, што па жамойцку гэтае места называецца Укмярге, назоў нічога супольнага з ваўкамі ня маючы.

Адносна значэньня ваўка ў скандынаўскай міталёгіі, дык трэба сказаць, што воўк мае падобнае становішча і ў славянаў. Успомненая ўжо Марыя Гімбутас у выданай у 1971 годзе кнізе пад загалоўкам „The Slavs" (Славяне), на старонцы 163 падае:

> „... ёсьць вельмі старое славянскае вераваньне, што белы воўк ёсьць боскага паходжаньня. На Беларусі ён называецца каралём усіх зьвяроў."

У балцкай этнаграфіі спэцыяльнага значэньня да ваўка не прывязываецца. Скандынаўская пашана да ваўка адбілася ў радзе скандынаўскіх імёнаў, як Гадувульф, Гарівульф, Гэрывульф і іншых. Слова Вульф у скандынаўскіх мовах азначае ваўка.

* * *

Аднэй з асаблівасьцяў скандынаўскай экспансыі гэта было павязаньне з воднымі шляхамі. З увагі на адрэзаньне скандынаўскага паўвострава ад іншых краінаў з трох бакоў морам, на кантынэнце выхад быў толькі на поўнач, на малазаселеныя паляўнічым народам фінскай групы

– лапаў (лапароў) тэрыторыі, дык зразумела, што скандынаўская экспансыя кіравалася ў кірунку гусьцей заселеных аседлым земляробскім жыхарствам тэрыторыяў. Будучы акружаныя амаль з усіх бакоў вадою скандынавы здаўна былі дасканалымі будаўнікамі большых і меншых лодак. Дзеля свайго геаграфічнага палажэньня скандынаўская экспансыя павінна была пачынацца з мора, а тады або агранічывацца марскім узьбярэжжам з другога боку мора, або паглыбляць экспансыю ўглыбіню сухазем'я ўздоўж рэкаў і вазёраў. Практыка гэтай экспансыі была такая, што скандынавы стараліся апанаваць тэрыторыю пры помачы сеці апорных пунктаў – замкаў будаваных у важных стратэгічных пунктах.

Беларускія й іншыя славянскія летапісы нашых суседзяў, што апісывалі падзеі на нашых землях, вельмі добра апісываюць гэты працэс пасоўваньня Скандынаваў ад Балтыцкага мора ўглыб кантынэнту, спачатку праз жамойцкія, а тады беларускія землі. Паводле гэтых летапісаў, легендарны правадыр гэтай групы – Палемон, ідучы са сваім акружэньнем ад мора ўгару Нёману, дайшоў да ракі Дубісы й асеў там. Пасьля ягонай сьмерці, ягоныя сыны далей праводзілі экспансыю ў вярхоўе рэкаў. Адзін з сыноў, на імя Боркус, залажыў горад, дзе ў Нёман упадае рака Юра й назваў горад Юрборк, другі сын залажыў Коўню, дзе ў Нёман упадае Вільля, трэці сын пайшоў у гару ракі Невяжы (прытоку Нёману), далей угару Сэрвэты й Свэры, знайшоў выгоднае мейсца над возерам і залажыў замак Спэру. Іншы князь гэтай групы – Доспрунг, над ракой Сьвятой (прыток Нёману) пабудаваў Ваўкамір. Далей былі заложаны – Кернова над Вільлёю, Вільня над Вільлёю й Горадня над Нёманам. Пасьля гэтага пачаткавага пашырэньня ўздоўж рэкаў пачалося апанаваньне абшару між рэкамі й паўсталі замкі й гарады Ліда, Навагрдак, Старыя Трокі, а пазьней Новыя Трокі, Крэвы. Ясна, што нельга гаварыць аб нейкай выключнасьці закладаньня замкаў у першым пэрыядзе на рэках, а ў другім у міжрэччах, бо граніцы паміж гэтымі стадыямі зацёртыя.

* * *

Для Скандынаваў, удзельнікаў іншых экспэдыцыяў, характэрнай была адсутнасьць прывязанасьці да пэўнага мейсца – адсутнасьць адчуваньня прывязанасьці да сваіх каранёў (тэрыторыяльных). Для Скандынаваў на нашых землях – тое самае й на іншых землях, справа ўмейсцаўленьня іхняга галоўнага гораду, заўсёды была толькі праблемай утылітарнай, – як выгадней для кіраваньня – эксплаўтацыі. Для іх, у выпадку нашых земляў, не рабіла рожніцы – Кернова, Навагрдак, Трокі ці Вільня.

Добры прыклад гэтай скандынаўскай мэнтальнасьці можа быць выказаньне кіеўскага князя Сьвятаслава – Скандынава, ня гледзячы на ягонае славянскае імя:

„не падабаецца мне сядзець у Кіеве, хачу жыць у Пераяславе над Дунаем – там сярэдзіна зямлі маёй, туды сьцякаюцца ўсе багацьці."

* * *

Аднэй з тыповых рысаў Скандынаваў – удзельнікаў у вікінгу, гэта значыць у рабаўніча-гандлёвых і адкрыўчых экспэдыцыях была іхняя лёгкая моўная асыміляцыя з мясцовым насельніцтвам, моʼ лепш будзе сказаць з верхнім слоем гэтага насельніцтва. Вікінгі асеўшыя ў Нармандыі ў 911 годзе на працягу ста гадоў згубілі сваю мову на карысьць мовы французкай, мовы пануючай групы. Падобнае зьявішча наглядаецца ў экспансыі па Нёману. Прыйшоўшы на беларускую тэрыторыю яны хутка моўна зьбеларусізаваліся. Ці былі яны калі небудзь пераняўшы жамойцкую мову цяжка сказаць. У летапісах спатыкаем запісы словаў гавораных князямі, усе яны пабеларуску, так што няведама ці гэтыя князі наагул ведалі жамойцкую мову. У гістарычных жаролах я гэтага не знайшоў. Можа хто іншы знойдзе.

* * *

Пасьля Другой Сусьветнай Вайны былі праведзеныя больш сыстэматычныя, чым папярэднія археалягічныя раскопкі ў Горадні – царквы на Каложы гарадзенскіх замкаў. Як наступства гэтых раскопаў, Акадэміяй Навук СССР, у 1954 годзе была выдадзена кніга Н. Н. Вароніна пад загалоўкам „Древнее Гродно", у якой апрача цікавага й вартаснага фактычнага матэрыялу, знаходзяцца характэрныя для Расейцаў выказываньні. Напрыклад Воронін выказываецца:

"Нет никаких оснований для нелепой теории Едковского (кіраўніка перадваенных раскопкаў), что Гродно было основано в IX–X веку, ранее чем началась экспансия варяго-русского государства со стороны Киева".

З гэтых цытаваных словаў Вороніна гучыць выразная думка, што з пункту гледжаньня расейскага, гэта гэрэзыя думаць што магла быць нейкая скандынаўская экспансыя на нашых землях, перад тым, як заіснавала гэтая экспансыя з Кіеву. Гэтая думка навязаньня ўсіх падзеяў да Русаў з Кіеву выразна выступае ў гэтай кнізе, напрыклад:

"... сюда вела Великая улица. Эти имена очень напоминают названия типическия для топонимики древне русских городов."

Гэтая цытата адносіцца да Горадні. Нават не студыяваўшы праблемы назоваў вуліцаў адразу кідаецца ў вочы, што цьверджаньне Вороніна зусім неабаснаванае. Галоўная вуліца ў Вільні таксама называецца Вялікай, а Вільня-ж паводле расейска-савецкай міталёгіі не належыць да "древне русских" гарадоў. Галоўная вуліца ў горадзе Фленсбургу (Шлезьвіг – Гольштайн – Нямеччына), які ўжо ніяк нельга залічыць да "древне русских" гарадоў таксама называецца Вялікай (Grosse).

Фрагмэнты ўпрыгажэньняў знойдзеныя падчас раскопкаў у Горадні вельмі напамінаюць тыповы скандынаўскі арнамэнт, які, як ведама, складаўся з пераплеценых стужкаў. Там-жа знойдзена некалькі пярсьцёнкаў з рунічнымі знакамі. Варонін сьцьвярджае аналёгію забудовы старой Горадні з забудовай Старой Ладагі. Трудна прыпусьціць, што тут мог быць бязпасярэдны ўплыў на так вялікую адлегласьць, ды й чаму-б мелі горадзенцы пераймаць са Старой Ладагі, больш праўдападобна, што й адны й другія карысталі з тае самае крыніцы. Варонін падчырківае таксама аналёгію знойдзеных падчас раскопкаў у Горадні драўляных мячоў да мячоў знойдзеных у Старой Ладазе й Ноўгарадзе. Аналёгія будзе зразумелай, калі прымем пад увагу, што Старая Ладага была апорным пунктам на шляху з Варагаў у Грэкі. У гэтай-жа кнізе Варонін піша, што папярэдні раскопывальнік Едкоўскі дайшоў да правільнага вываду, што галосьнікі – амфоры ўбудаваныя ў сьцены царквы на Каложы рожныя ад пскоўскіх і ноўгародзкіх. Мяне дзівіць толькі тое, што высока кваліфікаваны спэцыяліст, як Варонін, не падумаў аб параўнаньні галосьнікаў каложскай царквы з галосьнікамі швэцкіх і данскіх цэркваў. Тэма цікавая, але належыць да тэмаў у Саветах забароненых.

У гэтай самай кнізе (ст.186) Варонін піша, што архітэктурныя асаблівасьці царквы на Каложы ў Горадні ня маюць аналёгіяў у іншых раёнах Русі. Цікава, што навуковец Варонін не зацікавіўся тым што такія аналёгіі могуць быць таксама ў іншых месцах, зусім не на Русі.

* * *

Было ўжо ўспомнена, што скандынаўскі альфабэт – футгарк, меў вялікае застасаваньне ў магіі. Выглядае, што тое, што некаторыя называюць крыжом Ярылы, ёсьць нішто іншае, як рунічны знак на азначэньне гуку „а" ‡, як было было ўжо ўспомнена сымбаль агульнага паняцьця багоў. Існуе вялікая разнаітасьць у рунах у рожных краёх і ў рожным часе. У швэцка-данскім укладзе рунаў двухкрыж часамі азначаў гук „а", але ў адным ангельскім кодэксе быў ужыты для гуку „г", хаця ва ўсіх іншых рунічных альфабэтах ужываецца руна ᚺ ці ᚻ.

* * *

Знак, што ўжыты на гэрбовым шчыце сям'і Сапегаў ‡ быў апісаны ў вершы Андрэя Рымшы й зьмешчаны ў Літоўскім Статуце, выданьня 1588 году:

"Въ тых же геръбехъ посредку есть стрела з крестами
Двема, а третий блиско, осажоному лунами,–
Тые знаком, ижъ они болш для хрестианства
Клали здоровье свое, не смотречи паньства."

Ужо даўно, перад тым часам калі быў выданы Статут (1588) было забыта значаньне рунаў, нават у тым асяродку, дзе яны калісьці ўжываліся й дзеля гэтага Андрэй Рымша дае сваю панігірычна-паэтычную інтэрпрэтацыю цэнтральнага знаку гэрбу Сапегаў. Мае веды ў галіне гэральдыкі вельмі скромныя й дзеля гэтага зацытую ў гэтай справе спэцыяліста:

International Herldry, by L. G. Pine, p.175.

„Thus the Sapieha family had for its blazon an arrow-like object crossed by two straight lines on the shield. This design could not be heraldically described, but it is quite likely to be derived from the old runic symbols the origin and meaning of which had been lost by the fourteenth century.

„.... The arrow-like sign was the emblem of the Norse war god and this was combined with other runic signs."

Выказаньне вышэйпаданае вельмі цэннае, але не абыймаючае ўсяе праблемы, бо шляхоцкія гэрбы такога тыпу ня ёсьць нейкім выняткам, што існуе толькі ў гэрбе Сапегаў. Напрыклад падвойны крыж мае ў гэрбе род Сьвенчыцаў, У гэрбе Касьцешаў фігуруе знак падобны да гэрбовага знаку Сапегаў – страла з аднэю папярэчкаю й зьнізу стралы знаходзіцца падстава, такая самая як заканчэньне стралы ‡. Род Голубаў мае знак у форме лацінскай літары ігрэк з аднэю папярэчкай Y. Гэрб роду Яцынаў мае на шчыце стралу й побач няпоўны падвойны крыж ᛏ ‡. У гэрбе роду Прус знаходзіцца няпоўны падвойны крыж ‡. Знак роду Крычэўскіх мае стралу зьвернутую ўніз ↓. Найцікавейшы знак маем у гэрбе роду Гэйшаў, да якога належаць сем'і Дрыдаў, Эльяшэвічаў і Орвідаў. Тут на палове гэрбовага шчыту маем з правага боку (ад гледача) молат Тора, аб якім было ўспомнена пры аглядзе скандынаўскай міталёгіі. Гэрбоў падобнага тыпу ёсьць больш і гэта дазваляе зрабіць высноў аб скандынаўскім паходжаньні гэтых знакаў. Сям'я Бурбаў ужывае ў гэрбе ᛇ – руну на азначэньне гуку „э". Бязумоўна можна спаткацца з закідам, што вышэй апісаныя й іншыя гэрбы пазьнейшага паходжаньня й дзеля гэтага нельга іх навязываць да скандынаўскіх рунічных знакаў. Цікава дзеля гэтага пазнаёміцца з выказываньнем Яна Якубоўскага зьмешчаным у №7 Працаў Варшаўскага Навуковага Таварыства з 1912 году. Падаю ў перакладзе з польскае мовы гэтае выказываньне:

„Пазьнейшая літоўская хроніка расказывае, што літоўскія паны абураныя на падступныя махінацыі Палякоў адасьлалі ім свае гэрбы, што былі атрыманыя ў Городле." Дадае пры гэтым, што „вярнуліся да сваіх старых гэрбаў. Гэрбы гэныя былі сымбалем братэрства з Палякамі. Калі братэрства гэтае мела быць сарванае, дык трэба было гэрбы адаслаць Палякам. Застацца аднак бяз гэрбаў літоўскія паны не маглі. Не маглі нават прызнаць, што перад вуніяй з Польшчай, продкі іхныя ніякіх гэрбаў ня мелі. Для ратаваньня свайго гонару, сваіх радоў, пастанавілі ўскрасіць а фактычна стварыць літоўскія гэрбы з часоў перад вуніяй у Городле. Ці гэтая праца была зробленая ўжо тады, ці пазьней у XVI веку, ня ведаем."

Запраўды мы ня ведаем, але сам факт, што ў гэтых гэрбох аказаліся рунічныя знакі й молат Тора дастаткова ясна гаворыць аб існаваньні старой скандынаўскай традыцыі, я прынамсі іншага выясьненьня ня ведаю.

* * *

Довад на немагчымасьць паходжаньня літоўскіх князёў з Жамойцаў робіцца ясьнейшым, калі пазнаёміцца з характарам Жамойцаў. З многіх літэратурных і навуковых апісаньняў характару Жамойцаў, найлепш уняў гэта вядомы навуковец Александар Брюкнэр, які пісаў, што Жамойцы, калі гэта адносіцца да ніжэйшых слаёў, дык вызначаюцца кансэрватызмам, але вядучы слой вызначаецца вялікай ініцыятыўнасьцяй у вялікім дзяржаўным маштабе.

Ужо здаўна былі спасьцярожаныя псыхалёгічныя рожніцы паміж гэтымі двума слаямі й на гэтым фоне паўставалі спробы вытлумачэньня гэтага зьявішча, пачынаючы ад вываду літоўскіх князёў з Рыму ў XVI веку. Гэтая кароткая праца дае маё вытлумачэньне гэтага зьявішча.

* * *

Заканчываючы гэты кароткі канспэктыўны агляд праблемы паходжаньня літоўскіх князёў, хачу сказаць, што маю й надалей цікавіцца гэтай праблемай, бо думаю што мамэнтаў, што прамаўляюць на карысьць прадстаўленай тэзы ёсьць больш, а ўжо прадстаўленыя вымагаюць паглыбленьня й пашырэньня. Кожная з парушаных праблемаў можа быць прадметам дакторскай працы. Найлепш гэтай праблемай магла-б заняцца

(працяг на 5-й бачынцы)

400-ГОДЗЬДЗЕ ВІЛЕНСКАГА ЎНІВЭРСЫТЭТУ 1578-1978

В. ПАНУЦЭВІЧ

(Пачатак і працяг у №№18–20)

ГОРАДЗЕНСКАЯ МЭДЫЧНАЯ АКАДЭМІЯ (1776–1781)

(Працяг з 20-га нумару)

Як ведаем з папярэдніх нашых нарысаў, *Віленская Акадэмія* да 1776 г. ня мела *мэдычнага факультэту,* хоць Сьцяпан Баторы ў сваёй устаўной грамаце (1578) аб заснаваньні Віленскай Акадэміі, назваў у пераліку факультэтаў і мэдычны. Сталася гэта таму, што ў той час Езуіты ня мелі сваіх мэдыкаў так у Польшчы, як і ў ВКЛ(Вялікім Княстве Літоўскім). Другой прычынай былі бязустанныя войны з Масквой, Турцыяй, Швэцыяй, Даніяй, Прусіяй, страшэнныя эпідэміі, якія міліёнамі касілі насельніцтва. І толькі ў апошняй чверці 18 ст. даканаў гэта знаманіты эканаміст і арганізатар, дыплямат і палітык *Антон Тызэнгаўз*[1].

Капітальную працу аб дзейнасьці А. Тызэнгаўза ў ацалелых землях ВКЛ пасьля Маскоўскага захопу (1772), пры ўдзеле Прусіі й Аўстрыі, напісаў праф. гісторыі Віленскага Ўнівэрсытэту (1921–1939) Ст. Касьцялкоўскі, беларус па паходжаньні (з Горадні), ды выдаў яе на эміграцыі, Лёндан, 1970. Двутомная гэтая праца (1255 бачын, фармат 70x90) хоць напісаная ў польскай мове, ёсьць знамянытым творам беларускага вучонага й дасьледніка.

Паводля праф. Ст. Касьцялкоўскага справа Тызэнгаўза ў арганізацыі *Мэдычнай Акадэміі ў Горадні,* і выпіска вучонага прафэсара з Францыі Эмануіла Жылібэрта адбылася неспадзявана. *Тадэвуш Дайнаровіч,* Рэчыцкі харужы ды адзін з блізкіх людзей А. Тызэнгаўза, правёў выведнае падарожжа ў гадох 1773–1775 з даручэньня свайго кіраўніка. Быў у Гановары, Амстэрдаме, Гамбургу, Лёндане, Бордо, Парыжы, Ліёне. Быў таксама ў Італьі(Люкка). Па дарозе сустрэўся зь Якубам Бэку. Зь ягоных лістоў да Тызэнгаўза вынікае, што аснаўной ягонай місіяй было вывучэньне на Захадзе вадзяной турбіннай сілы, дзеля выкарыстаньня яе ў ВКЛ, для пабудовы густой сеткі мануфактурных фабрык шырокага засягу. У гэтым падарожжы Т. Даўнаровіч сытыкнуўся з Жылібэртам. У канцы красавіка 1775 г. з французкага Ліёну, Т. Даўнаровіч так пісаў да Тызэнгаўза: „Наведаў я тут у Ліёне вэтэрынарную школу, аб якой можна сказаць, што яна гэткая, як у Парыжы.” А. Тызэнгаўз захапіўся гэтай весткай. Ен зараз-жа падпісаў (9 травеня 1776 г.) ў Горадні, тагачаснай сталіцы ВКЛ, умову з прыехаўшым праф. Жылібэртам. Умова ў скароце гучэла наступна:

„Я Эмануіл Жылібэрт, забавязваюся ў наступным:

1) На працягу 10-ці год аддам усе свае сілы, каб у ВКЛ заснаваць школы лекарскую й вэтэрынарыйную дзеля публічнага дабра...

2) Здольных вучняў буду вучыць дваякай мэдыцыны (лекарскай і вэтэрынарскай), а пасьля заканчэньня навукаў, падрыхтую да выконваньня фахова функцыяў добрых лекараў.

3) Адносна ўсіх хворых на тэрыторыі ВКЛ, калі зойдзе патрэба маёй кансультацыі, аддам усе мае стараньні, каб ім дапамагчы. Буду служыць сваёй апекай і радай для мясцовых лекараў і хірургаў, калі зойдзе патрэба...

4) Асновы вэтэрынарыі апрацую ў падручніку лацінскім.

5) Наладжу Батанічны Сад для лекарскай школы.

6) Наладжу Музэй дзеля навучаньня Натуральнай Гісторыі з фондаў Яго Вялікасьці Скарбніка ВКЛ. (Тызэнгаўза).

7) Гісторыю прыроды ВКЛ, асабліва ў дачыненьні Батанікі, земляробства й мінэралёгіі, буду апрацоўваць у Часапісе *Горадзенскай Акадэміі – „Эфэмэрыдах”.* Адборных студэнтаў Горадзенскай Акадэміі, прадстаўленых мне, буду ўводзіць у глыбокія студыі так лекарскія, як і прыродаведныя...”

Яго дастойнасьць грабя Тызэнгаўз у карысьць да Жылібэрта забавязаўся ў наступным:

1) Пачынаючы ад дня 1 жніўня 1775 г. (даты выезду зь Ліёну) за кожны год працы публічнай будзе выплачаная сума 125 залатых паводля французкага рахунку, што раўняецца паводля польскага разьліку 280 злотых...

2) Каралеўскі скарб прызначыць дзеля прыватнага карыстаньня доктара (Жылібэрта) адпаведнае для яго становішча плату, жыцьцё, памешканьне, апал, сьвечкі й усякія іншыя патрэбы. Для жонкі названага доктара й для дзьвох іх служанак вызначаецца ардынарыя водля далучанага адумыснага рахунку.

3) Для патрэбаў названага прафэсара ў канюшнях Падскарбніка будуць стаяць на пагатове на кошт публічны пара коней.

Мы ніжэй падпісаныя асобы прымаем на сябе ўсе названыя забавязаньні ды сваімі пячаткамі пацьвярджаем.

У Горадні дня 9 травеня, 1776 г.
Падпісаныя:

А. Тызэнгауз, Падскарбнік Надворны ВКЛ.
Жылібэрт, прафэсар мэдыцыны.

Розныя вучоныя таго часу парознаму называлі гэтую Акадэмію. Горадзенскі Каляндар на год 1778 (у польскай мове) дае рэпартаж урачыстага адкрыцьця *Лекарскай Акадэміі* ў Горадні 15–17 верасьня 1777 г. ў прысутнасьці Караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага:

„15–17 верасьня 1777 г. Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, Манарх абодвых народаў Польшчы й Вялікага Княства Літоўскага наведаў Горадню з нагоды адкрыцьця тут Лекарскай Акадэміі. Аб гэтай вялікай урачыстасьці пісалі газэты й часапісы, так у ВКЛ, Польшчы й замежныя, дык тут ня будзем іх паўтараць. Коратка скажам: успамянуць 15 дзень верасьня – гэта ажывіць нанава той агромністы энтузіязм Горадні й ваколіцаў, а разам з гэтым і ўсяго ВКЛ. А дзень 17 верасьня 1777 красаваўся ўзьнятымі надзеямі на будучыню...

Перш ёсьць здароўе чалавека найбольшай патрэбай Дзяржавы. *Лекарская Акадэмія* мела высокі гонар быць адкрытай сваім манархам. Па супачынку, пасьля падарожжа, у радасным настроі, што ён адчыняе дзьверы навукі для сваіх падуладных, манарх пайшоў адведаць *Батанічны Сад* пры *Горадзенскай Мэдычнай Акадэміі,* утвораны паводля пляну слаўнага батаніка *Лінхэ* (француза), выклікаў чаруючае ўражаньне. Тут было пасаджана гадоў два таму назад больш за 2000 разнастайных зёлак: роднага з прасторы ВКЛ паходжаньня – 900, замежных – 1 200.

Калекцыя розных мінэралаў налічвала да 10 тысяч розных пародаў, знойдзеных у ВКЛ, ня лічачы крысталізацыі карпацкай ды замежных.

Пасьля пахвалы пры візытах, пахвалах самога манарха, яго павялі ў далейшы аддзел: Зьвяроў і Чалавека.

Hic locus est, ubi mors gaudet succurrere vitae,
Oto jest miejsce: Zdrowia slug prawdziwych,
Gdzie nawet smierc ratuje żywych.

У беларускім перакладзе гучыць гэта месца прыблізна так:

Вось тое месца, дзе нават сьмерць славіць жыцьцё й здароўе ды ўступае перад моцным духам...

Пасьля дастойны Госьць аглядаў мануфактуры так на Гародніцы (правы прыток Нёмана ў Горадні (цяпер занікаючы ручай) і ў Ласосьне, паў мілі напоўнач ад Горадні, над рэчкай такога-ж назову. Усюды захапляўся быйным іх ростам і выдатнай прадукцыяй. Распытваў аб паасобных машынах і ўладжаньнях, інструмэнтах і сам зь вялікай увагай наглядаў ход прадукцыі.

Адведаў мануфактуры: суконную, шоўкавую, палатняную, золатам тканыя паясы й шмат іншых варштатаў, усё высокаацэньваючы й хвалячы. На апошку Дастойны Госьць выказаў сваю вялікую радасьць, бачачы ўсюды здольных сваіх майстроў, майстрыхаў, арганізатараў, собскіх талентных фабрыкантаў, прадукцыя якіх стаіць на ўзроўні эўрапэйскай культуры й тэхнікі. За ўсё шчыра дзякаваў, абяцаючы ўзнагароды лідарам, арганізатарам, вынаходнікам і вучоным Вялікага Княства Літоўскага. Ад'язджаючы, зьвярнуўся да дырэктараў, каб наладзілі ўсім падуладным багаты банкет, каб народ памятаў, што Кароль іх адведаў як Бацька, кахаючы свае дзеці.”

Гляньма цяпер на выказваньні розных замежных вучоных, якія ў тым часе наведвалі Горадню ды Тызэнгаўзкія культурныя, мануфактурныя й навуковыя ўстановы. Так Ян Бэрнуілі, ведамы матэматык, у сваёй паваротнай дарозе зь Пецярбурга да Бэрліна (1778) наведаў Горадню, а пасьля ў VI томе сваіх успамінаў пісаў: „Горадзенская Лекарская Школа, якую я наведаў (1778 г.) – гэта знамянітая ўстанова, якая мудраму Станіславу Аўгусту прыносіць трывалую пахвалу, бо дасюль, асабліва ў кутках краіны, убога прадстаўлялася лекарская навука, а нават у сталіцы ВКЛ (Горадні), амаль толькі чужынцы лекары абслугоўвалі хворых...”

„Цяпер парогі ўжо паламаныя. Там ужо заснаваная Горадзенская Лекарская Акадэмія, якая паступова здолее ў хуткім часе разгарнуць сваю дзейнасьць. Цяпер там працуе пакульшто праф. Жылібэрт. Студэнтаў ёсьць 15 чалавек, якія твораць дзьве клясы: (а) асабліва здольныя й талентавітыя са шляхоцкага або мяшчанскага паходжаньня, кандыдаты на поўных лекараў у гарадох, (б) іншыя атрымоўвалі дастатковую навуку, каб стацца правінцыяльнымі лекарамі й хіургамі...”

Ангелец Вільям Кокс, які ў 1779 г. праязджаў праз Горадню й наведаў Горадзенскую Акадэмію пісаў, што ў той час 10 студэнтаў спэцыялізаваліся ў агульнай мэдыцыне і 20 у хірургіі. Такім чынам абедзьве заходнія крыніцы паказываюць лікавы прагрэс: 5 новых студэнтаў за адзін год.

У гэтым-жа годзе Жылібэрт прыняў Мэнарда на прафэсара французкай і лацініскай моваў. Ведаючы добра польскую мову, ён друкаваў падручнікі для Акадэміі.

Апрача названых памагаў у выкладах чыста лекарскіх лекар горадзенскі Вірыён, якога Жылібэрт называе „медікус адіюнктус”. 28-га ліст. 1778 г. ён зацьверджаны быў Скарбовай Камісіяй з тытулам: „рэгімэнтфэльчэр скарбовай харугвіі”. Апрача яго ў Акадэміі Горадзенскай навучаў малаведамы праф. Мынтс (Белінскі, І.с., т.ІІІ), аб чым успамінае Пачабут у сваім лісьце да Тызэнгаўза з 1779 г.

Рэктарам Горадзенскай Акадэміі быў харужы рэчыцкі й адміністратар дзяржаўных эканоміяў ВКЛ Тадэвуш Даўнаровіч. Акадэмія знаходзілася тымчасова ў дзераўляным будынку ў парку батанічным, недалёка Горадзенскага Тэатру. У гадох 1777–1781 ішлі рэканструкцыйныя работы ў палацы князёў Чацьвертынскіх у тым-жа парку. Нажаль, яны ня былі закончаныя ў сувязі з палітычным крахам Тызэнгаўза. Аб гэтым крыху пазьней...

Што да разьвіцьця самой Акадэміі то яе тэмп быў павольны. Усё чаплялася адно за другое. Будынак, у якім адбываліся пачаткі быў малы, ня мог памясьціць большую колькасьць студэнтаў, даць ім інтэрнаты, навучальныя кабінэты, бібліятэкі й дасьледчыя працоўні. Усё гэта разумелі арганізатары Акадэміі, ды пачыналі працу ў цяжкіх умовах. Можна прыблізна падаць агульны лік студэнтаў Акадэміі ў 1780 г. на 60–70, калі Акадэмія была перанятая Галоўнай Школай ВКЛ у Вільні, дзе сталася асновай Медычнага Факультэту Галоўнай Школы. З гэтых заснавальнікаў Мэдычнага Факультэту ў Вільні слаўнымі сталіся Андрэй Матусэвіч і Язэп Ясінскі. Першы зь іх быў прафэсарам акушэрыі ў Галоўнай Школе, а пасьля ў Віленскім Унівэрсытэце (1803), дзе заснаваў акушэрную клініку. Другі, Ясінскі, напісаў і выдаў у Вільні слаўную ў сваім часе кніжку: „Антрапалёгія – аб асаблівасьцях чалавека фізычных і маральных...”

Выхадцам з Горадзенскпй Акадэміі быў Бэрэнт Міхеловіч, жыдоўскага паходжаньня, які пасьля вучыўся ў Вільні дзе скончыў мэдыцыну. Пазьней у Каралеўцы Пruскім атрымаў дыплём *Доктара Мэдыцыны* ды быў надворным каралеўскім кансілярам (Ст. Панятрўскага)...

Жылібэрт быў сапраўды чалавекам вялікіх палётаў. Пасьля адхіленьня Тызэнгаўза ад улады, ён пераехаўшы з Горадні ў Вільню там сарганізаваў Батанічны Сад. Пры Галоўнай Школе ВКЛ адкрыў на базе Горадзенскай Акадэ-

міі Мэдычны Факультэт. Тут ён стаў супольна з Пачобутам мантаваць Віленскую астранамічную абсэрваторыю.

Пры Горадзенскай Акадэміі йснавала й *Бібліятэка.* Бачыў яе Бэрнульлі ў 1778 г. ды захапляўся: „бэзондэрскостбар". Знайшоў у ёй парыскую Энцыкляпэдыю й мноства найнавейшых і важных твораў, выдадзеных у Францыі й Нямеччыне з галіны мэдыцыны й прыродаведных навукаў. Сярод іх знайшоў і першы раз мог трымаць у сваіх руках працу венскага вучонага „Флёра Аўстрыяка". А найбольш захапляўся меднымі матрыцамі (300 штук) розных карысных расьлін, зробленыя на загад французскага караля Гэнрыка IV пад наглядам прафэсара батанікі й анатоміі Рышые Бэлявал'е, ды якія ніколі ня былі друкаваныя. Купіў іх і прывёз у Горадню Жылібэрт...

У часе адыходу Тызэнгаўза ад улады ў 1780 г. Горадзенская Акадэмічная Бібліятэка налічвала 3000 цэнных і 500 асабліва рэдкіх і каштоўных пазыцый. Увесь гэты скарб быў перавезены ў Вільню ды далучаны да Віленскай Акадэмічнай Бібліятэкі...

Горадзенская Бібліятэка была надзвычай цэнным здабыткам Віленскай Акадэміі асабліва ў галіне гэрбарызацыі беларускай флёры ў аколіцах Горадні (1776 год), а ў наступных гадох у ваколіцах Берасьця, Беластоку, Несьвежа, Шчорсаў, Вільні, Вакі, Трокаў, Мэрэча й Вішнева. У гэтых навукова-дасьледчых экскурсіях бралі ўдзел усе студэнты Горадзенскай Акадэміі, якія выкрывалі вельмі цэнныя расьліны. Яны ў свабадзейшым часе, асабліва ў вакацыйным пэрыядзе, праходзілі ў пошуках расьлінаў зь лячнічамі якасьцямі балоты, багны, пушчы й іншыя недаступныя месцы. Вынікі дасьледваных прастораў друкаваліся ў часапісе „Флёра Літуаніка", што выходзіў у Горадні. За час свайго побыту ў Горадні Жылібэрт падрыхтаваў да друку тры навуковыя працы й 16 драбнейшых артыкулаў, якія былі часткова друкаваныя ў пазьнейшым часе.

Апрача гэтага Жыліберт прыгатаваў да друку карту фіта-графічную на аснове картаў эканамічных геамэтраў, якая аднак ня была апублікаваная. Далей два зельнікі: „Гортус Гродэнсіс" – апісаньне батанічнага агароду ў Горадні й „Гэрбарыум Гродиэнсэ" – апісаньне расьлінаў у ваколіцы Горадні.

Іншай галінай дзейнасьці Жылібэрта было ўтварэньне пры Горадзенскай Акадэміі Дому для радзільных матак і Школы для акушэрак. Беспасярэдняе кіраўніцтва над гэтымі ўстановамі мела акушэрка, выпісаная з Парыжа. У акушэрнай Школе спачатку вучылася 5 жанчынаў, выбраных з эканоміяў дзяржаўных Тызэнгаўза. Спачатку былі цяжкасьці дзеля няведы францускай і лацінскай мовы, але хутка ўсе перашкоды былі пераадоленыя, ды ўсе студэнткі выбіліся на добрых мэдсясьцёр і палажнічак, а пасьля яны зарганізавалі ў Вільні пры Ўнівэрсытэце такіяж самыя ўстановы...

А як прастаўлялася справа прыватных лекараў у Горадні й Горадзеншчыне? Падробных вестак, ці дасьледчых студыяў амаль няма, ці лепш сказаць, яны не перахаваліся. Аднак тыя весткі, якія перахаваліся, вымоўна сьведчаць, што справа была на добрай дарозе ды ў добрых руках. Так Тызэнгаўз у сваіх лістох піша да усіх лекараў у Горадзенскіх эканоміях і шпіталях, каб яны сумленна выконвалі свае абавязкі. Таксама Жылібэрт, пакліканы на каралеўскую службу дзеля заснаваньня Горадзенскай Мэдычнай Акадэміі, быў забавязаны згодна з традыцыяй ВКЛ, выконваць абавязкі публічнага лекара ў сваёй Акрузе. Далей ведаем, зь іншых крыніцаў, што алюмны Акадэміі, мусе́лі адбываць сваю практыку ў шпіталях публічных...

Такім чынам Горадня, як Сталіца ВКЛ, мела ўжо публічных лекараў і перад прыездам Жылібэрта. Так напрыклад у 1765 г. ведаем пра доктара мэдыцыны Зэліка Салямонавіча (жыд. паходжаньня), які раней працаваў у Расенах на Жамойці, ды там выявіў свае высокія здольнасьці.

Усё гэта сьведчыць, што Тызэнгаўз з самога пачатку сваёй вялікай дзяржаўнай дзейнасьці ў Горадні, сталіцы ВКЛ, ня мог перш не наладзіць тут мэдычнай публічнай службы, яшчэ перад прыездам Жылібэрта. У акце прызнаньня Тызэнгаўзу права на пераняцьце езуіцкай Фарнай Аптэкі з дня 29 кастр. 1773 г. маем цікавую вестку, што „ў Гародніцы і ў горадзе Горадні адкрытыя ўжо лязарэты." Адзін зь іх пры „Палацы Каралеўскім" (Станіслаўоўскім) называўся „Каралеўскім шпіталям", зьвязаным з Горадзенскай Акадэміяй, як „клініка акадэмічная".

У 1774 г. у Горадні дзейнічаў, паводля Акт. Варш. Тав. др Лёрыер, загадчык публічнай Аптэкі, мэд. Службы й ваен. Шпіталя.

20 ліпеня 1775 г. эканамічная адміністрацыя Горадні падпісала кантракт з „доктарам мэдыцыны" Готэрдам Гельцанам, які забавязаўся лячыць „людзей Каралеўскай эканоміі ў Горадні ды ў Гародніцы, ды таксама ў дэпартмэнтах адміністрацыі, Горадзенскага Гарнізону, ды належачых да мануфактурнай Адміністрацыі." Апрача гэтага кантракт даваў права яму „браць ад заграцічнікаў аплаты за мэдычна-лекарскія паслугі". Да абавязкаў названага „доктара" быў нагляд над Аптэкай і вайсковымі лазарэтамі. Атрымоўваў за ўсе абавязкі ў год 1800 злп, і апрача гэтага, кватэру пры „Аптэцы", апал і стоража, ды за абслугоўваньне вайсковага рэгімэнту, дадатковых 150 злп...

У 1779 г. крыніцы ўспамінаюць аб Я. Плентцу, які меў тытул: „Оберштабсхірург". Праўдападобна штабны хірург Горадзенскага гарнізону...

Што датычыць аховы здароўя ў дзяржаўных эканоміях таго часу, могуць служыць даныя дакумантальныя з таго часу з Шаўлеўскай Эканоміі. Пайменна 7 ліст. 1777 г. ў Шаўлях быў закантрактованы з пэнсіяй 720 злп на год лекар Ян Валянскі, абавязкам якога было лячыць і даваць ахову мэдычную ўсім фабрыкантам, рамесьнікам, канцэлярыстым і памочнікам ва ўсёй Эканоміі. Лекі мелі быць пакрытыя са скарбу Эканоміі ды меў ён падпарадкавацца Жылібэрту, як Галоўнаму лекарскаму наглядніку ды кансыліятару Яго Каралеўскай дастойнасьці, якому забавязваўся рэгулярна перасылаць рапарты аб стане здароўя гістарычнай Літвы. Так пры аднаўленьні кантракту з Валянскім у 1780 г. і вызначэньні яму 3000 злп „на мэдыцыну патрэбную да курацыі", даведваемся, што ў гэтым часе утвораныя ўжо былі лазарэты ў паасобных губэрнях, пад наглядам др. Валянскага, які 7 ліст. 1777 г. быў закантрактаваны да гэтай эканоміі з пэнсыяй 40 чырв. зл. або 720 злп у год.

Што тычыцца *Аптэкі,* то існавала яна ў Горадні ад вельмі даўняга часу пры Езуіцкай Калегіі ў тым-жа самым будынку Фарным і давала Калегіі сталы гадавы прыбытак 700 зл. Эканамічная Адміністрацыя аж да 1773 г., гэта ёсьць касацыі Езуітаў, сваёй аптэкі ня мела. У часе касацыі Рэктар Езуіцкай Акадэміі актам з 20 кастрычніка 1773 г. перадаў Аптэку разам з усімі мэдычнымі ўладжаньнямі, забудовамі й маёнткамі Антону Тызэнгаўзу, падскарбніку каралеўскаму пад умовай:

(1) каб Езуіты ў Горадзенскай Калегіі, жывучыя надалей, атрымоўвалі бязплатна ўсякія лякарствы;

(2) каб усякія даўгі, зробленыя ў Каралеўцы й Горадні на склад мэдыкамэнтаў у названай Аптэцы, былі аплачаныя.

Аптэка была неабходным прадпрыемствам у Індустрыі Тызэнгаўза разам зь лекарскімі памочнікамі ды санітарамі. У пару Жылібэрта ў Горадні іх было некалькі, нажаль, ведаем імёны толькі двух: Вірыёна й Мінца. Ужо з тытулу Жылібэрта вынікае гэта: „Рэгіс Полёніе Консільярыус нэк нон мэдікус ордынарыус, Магні Дукатус Літуаніе фізікус", што часта рабіў Жылібэрт у сваіх друкаваных працах...

Хутка крыху пазьней, калі палітычны наступ апазыцыйнай партыі на Тызэнгаўза стаўся больш агрэсыўны, адносіны паміж ім а Жылібэртам значна пагоршыліся. Сталася гэта ў гадох 1778–1780. Аж нарэшце ў травені 1780 г. Жылібэрт, нікому не сказаўшы ні слова, насупраць дзясяцігадовага кантракту, пакінуў тайна Горадню ды апынуўся ў Варшаве... Тут ужо асеў на некаторы час, але ў Літву не вярнуўся, бо ведаў, што ягоная кар'ера скончаная... Тут ужо не памаглі просьбы Ўраду ВКЛ ды нават караля Станіслава Панятоўскага... Такім чынам не збыліся многія ягоныя праекты ды падрыхтоўкі, як напрыклад, арганізацыя астранамічнай абсэрваторыі ў Горадні (у Гародніцы) пры ўдзеле прафэсара Віленскай Акадэміі кс. Фр. Мікант-Нарвойша, які ад 1775 г. асеў у Горадні ды рабіў тут падрыхтоўчыя работы: як астранамічныя памеры розных мясцовасьцяў ВКЛ, тварыў карты, зарысоўкі й быў прызначаны на дырэктара будучай абсэрваторыі. Дзеля гэтых мэтаў ён быў высланы Тызэнгаўзам у Бэрлін на астранамічныя студыі ў Бэрлінскай Абсэрваторыі...

Прамотарам передавой навукі й поступу ў ВКЛ у тым часе быў бязумоўна *Антон Тызэнгаўз.* Ен ня толькі правёў навуковую, эканамічную й сацыяльную рэвалюцыі на абрэзанай ворагамі лапінцы ВКЛ, але выявіў ды даваў на прыкладах веліч генія Беларускага Народу...

(Далей будзе)

-----

[1]) Антон Тызэнгаўз (1733–1785), канюшы ВКЛ з 1764 г., падскарбнік надворны Літоўскі ад 1765 г. Кіраваў дзяржаўнымі эканоміямі ВКЛ. Зь ягонай ініцыятывы ды пад ягоным кіраўніцтвам былі зарганізаваныя ды ўрухомленыя ў ВКЛ фабрыкі й мануфактуры, фаховыя школы з Корпусам Кадэтаў на чале, друкарні й выдавецтвы газэтаў, часапісаў і навуковых падручнікаў, Батанічны Сад, Горадзенскі Тэатр, фабрыка залатых слуцкіх паясоў. Быў прыхільнікам караля Станіслава Панятоўскага ды праціўнікам Барскай Канфэдэрацыі.